

„Tudatos értelemmel rendbe tenni, amit az ösztön sugallt”

Lator Lászlóval beszélget Major László és Ménesi Gábor

Forró nyári délelőtt érkezünk a fák árnyékában megbújó Kupeczky utcai társasházhoz. Röviddel csengetésünket követően Lator László a kertkapuban terem, s lendületes léptekkel invitál be a lakásába, majd a dolgozószobába. Körülüljük az asztalt, velünk szemközt a polcon könyvek sorakoznak, az asztalon is feltornyozva jó néhány, a táskában félretéve pedig ott pihen az írógép.

M. L.: – *Még mindig írógéppel ír?*

– Igen, ott van a két munkaeszközöm, különösen kedves nekem az a régi, húszas évekbeli Kappel írógép.

M. L.: – *Kertész Imre az ezredforduló táján, amikor számítógépen kezdett el írni, naplójában azon töprengett, vajon az új technika nem lesz-e rossz hatással stílusára és szellemére, nem teszi-e majd „fecsegőbbé”. Hasonló megfontolások miatt döntött úgy, hogy kitart az írógép használata mellett?*

– Nem érzem, hogy fecsegővé tenne a modern technika használata, de abban igazat kell adnom Kertész Imrének, hogy ha számítógéppel formáljuk meg a szövegeinket, a mai technika óhatatlanul befolyással lesz ránk és szemléletmódunkra, még ha talán ez misztikusan hangzik is. Azt pedig, hogy írógéppel dolgozom, annyira megszoktam, hogy kézzel nem is tudnék már írni, miközben a számítógéphez sem tudok alkalmazkodni. Talán rossz beidegződés, de a komputer képernyőjén számomra nem jelenik meg igazán a szöveg, ahhoz, hogy átlássam, mit írok, nekem papír kell.

M. G.: – *Változatlanul megvan az állandó munkaritmusa, amihez ragaszkodik? Rendszeresen odaül az íróasztalhoz és dolgozik, vagy ez ma már kötetlenebb?*

– Ma már teljesen kötetlen, nem is tudnék úgy dolgozni, mint korábban. Régen kora reggeltől dolgoztam, mondjuk egyig, de délután már nem nagyon ültem vissza az íróasztalhoz. Ez megváltozott, most már nem folyamatos a munkám, hanem, amikor úgy érzem, hogy valamit meg kellene írnom, pontosabban meg tudnék írni, akkor leülök, és megpróbálom megfogalmazni. A versírás egészen más, annak nem lehet úgy nekiállni, hogy az ember odaül az asztalhoz nyolckor, és tizenkettőig verset ír, bár volt olyan költő, aki ilyenformán dolgozott, például Weöres Sándor is.

M. L.: – *Versei hogyan születnek meg? Hogy felelhessek valamit című műve kapcsán megvallja, hogy nem érzett ellenállhatatlan kényszert, úgynevezett ihletet, amikor megírta ezt a költeményt,*

Az interjú közlésével köszöntjük a 90 esztendős Lator Lászlót (A Szerk.)

egyszerűen csak írni akart valamit. Többi versének megkomponálása is ilyen tudatosan zajlott, vagy inkább belülről motoszkáló, féltudatos készítetések hatására bomlottak ki alkotásai?

– Mindkettő igaz rám. Időnként elkezd motoszkálni bennem valami, például eszembe jut a vers első sora, de fogalmam sincs, hogyan fog folytatódni. Nem csak én vagyok így ezzel, éppen most olvastam Fodor András naplójából, hogy verset készül írni, egy sor már megvan belőle, de nem tudja, hogyan írja majd tovább. Nemes Nagy Ágnes is arról vall esszéiben, hogy számtalanszor nem tudja, hová fog eljutni versírás közben. Ez a fajta verskészítés, hogy valami, akár egy sor, akár egy szó, akár egy egész strófa megmozdul bennem, jellemző rám. Előfordult az is, hogy „megrendelésre” írtam, ilyen például egyik versem József Attila haláláról, ami egy róla szóló műsorra készült, Fodor András kérésére. Gyakran idézik azt a versemet, amit Babits Mihály-vendégszövegekből állítottam össze, és amit szintén ilyenformán írtam, egy szekszárdi Babits-ünnepségre. Ez a fajta versírás ugyanolyan jó, mint a másik, amikor az ösztön, az úgynevezett „ihlet” indíttatására írunk, semmivel sem érzem alábbvalóbbnak az így költött verset egy olyan versnél, amelyek nem előre megfontolt szándékkal készült. Ha visszatérek az első változathoz, amikor belülről mozdul meg valami, akkor utána előveszem, magam elé teszem az összes mondatot, amit leírtam, majd kiszórom belőle mindazt, amit első látásra rossznak érzek, és megpróbálom tudatos értelemmel rendbe tenni, amit az ösztön sugallt. Tehát mindenképpen a tudatos, a mesterségbeli tudáson alapuló versírás híve vagyok, amit nemcsak úgy értek, hogy tisztában vagyok az alapfogalmakkal, azzal, hogy például mi a jambus és a rím, hanem az is a mesterséghez tartozik, hogy a versbe miként teszem bele a különféle elemeket, hogyan cserélem őket, hagyok rést valamiért, vagyis, hogy a verset – s ezt tartom a legfontosabbnak – megszerkeszsem, rendbe tegyem.

M. G.: – Olyan is van, hogy bizonyos versek végleg kiszóródnak és megsemmisülnek? Azért is kérdezem ezt, mert amikor napvilágot látott az összes verseit tartalmazó kiadvány – éppen húsz évvel ezelőtt –, másokkal együtt magam is elcsodálkoztam azon, hogy fél évszázad termése, a költői életmű legjava elfér egy alig több mint kétszáz oldalas kötetben. Mi az oka ennek a kevésszavúságnak? Általában keveset ír, vagy kíméletlen szigorúsággal rostálja a megszülető versanyagot?

– Makói gimnazistaként, amikor már volt fogalmam a versírásról, és úgy éreztem, a magam hangján szólok, rengeteg verset írtam. Sok közülük nem került bele későbbi kötetembe. Előfordult, hogy hajdani, fogyatékosra sikerült verseimet a mostani tudasommal újraírtam, oly módon, hogy amennyire lehetett, behelyezkedtem az akkori állapotomba, verscsinálási módomba, s megpróbáltam olyanná formálni őket, amilyenné keletkezésük-kor kellett volna. Két kötetben is vannak ilyen átírt verseim, volt, amelyikből kihúztam egy szakaszt, és úgy közöltem, de volt olyan, amelyiket teljesen átírtam, és – legalábbis remélem – kijavítottam. Sokat vitatkoznak az irodalomtörténészek és a kritikusok arról, hogy szabad-e a korábbi, most tökéletlennek érzett verseinket átírni, korrigálni. Kassák például azt mondta, hogy ha egy vers nyomoréku születik, azt úgy kell hagyni. De azért ő is teljesen átjavította azt a versét, hogy „*A virágnak agyara van, a felhőnek zöld kecskeszakála*”, s megírta másként, értelmes, nem ilyen avantgárd nyelven. Köztudomású, hogy Szabó Lőrinc egész életművének első részét, azaz két kötetét (az elsőt teljesen, a másodikat talán kevésbé) tudatosan átírta, és csak a javított változatot vállalta. Én is amellett vagyok, hogy ha valamit meg tudunk menteni, akkor ne dobjuk ki, hanem őrizzük meg.

M. G.: – Mi alapján dől el, hogy mi válik később, akár ötven-hatvan év távlatából fontossá, továbbgondolhatóvá?

– Erre nem tudok elméleti választ adni, csak a gyakorlati módszeremen keresztül szemléltethetem, ami úgy néz ki, hogy magam elé teszem a versem, és megállapítom, hogy ez a sor jó, de a következőben töltelékszavak vannak, vagy a rím csak amiatt került oda, mert

az előző sor vége éppen azt a szót hívta elő, esetleg ügyetlenségek vannak a versben, mert akkor még nem voltam képes pontosabban fogalmazni. Javított nemcsak saját kötetemben jelentek meg, de a 2017-es *Szép versekben* is szerepel kettő, az egyiket kijavítottam, a másikat teljesen átírtam, jóformán nem is hasonlít az eredetihez.

M. G.: – *Azon túl, hogy az adott vers korrigálva érvényes ma az ön számára, a kötetkompozícióban is helyet kell kapnia, mint például A tér, a tárgyak című 2006-os verseskötetben, melynek egyik ciklusa átírt költeményeket tartalmaz.*

– A kompozíció, vagy mondjuk így, tudatos szerkesztés, számomra minden versben meghatározó, mint ahogy a verseskötetnek is szerkezete kell, hogy legyen, amit persze néha kicsit erőltetni kell, mert az összeállításnál behatárol bennünket a megírt anyag. Nemcsak a verseknél, az esszéknél is erre törekszem. Amikor legutóbb az Európa Könyvkiadó felkért, hogy állítsak össze egy esszékötetet, megnéztem, milyen írásaim vannak, amelyeket korábban folyóiratokban publikáltam, és hogy vajon össze tudok-e gyűjteni belőlük egy könyvre való. Terjedelmes anyag került elő, így azt hiszem, a *Szabad szemmel* lett a legvastagabb esszékötetem. A szövegek elrendezésekor, ahol hiányt éreztem, oda új esszékét írtam, például Illyés Gyuláról és Szabó Magdáról, a hozzájuk fűződő kapcsolatomról.

M. G.: – *Maradva még a kevésszavúságnál, említette, hogy Makón sokat írt. Később ez ritkult?*

– Emlékeztetnék rá, hogy az elhallgatás idejéről beszélünk, amikor a magyar költészet java szilenciumra kényszerült. Ha hajlandók lettünk volna valami keveset odanyújtani a pártirodalomnak, akkor közölték volna a verseinket, mivel azonban úgy írtunk és azt írtuk meg, mint azelőtt, ezért nem jelenhettek meg a munkáink. Ez az egyik oka annak, hogy sok költő kevesebbet írt, sőt voltak olyanok is, akik teljesen elhallgattak ebben a korszakban. Az íróasztalfióknak írni szép dolog, de a versek általában azért születnek, hogy el is olvassák őket valahol. Kormos István például ebben az időszakban egyáltalán nem írt verseket, mert – ahogy későbbi önéletrajzában fogalmazott – nem volt kedve beállni az egyszólamú zenekarba. Sok verséről mégis azt állította, hogy megírta, részletesen elmesélte nekünk, milyenek lettek, miről szólnak, még azt is, hogy hány sorosak. Valójában akkor nem születtek meg ezek a versek, de amikor már publikálhatott, utólag megírta mind egyiket – ha jól emlékszem, így jött létre a *Szegény Yorick* című kötete –, és alájuk azokat a dátumokat írta, amikor először beszélt róluk. Vagyis az ott feltüntetett évszámok hamisak, de ha úgy tetszik, mélyebben igazak, mintha a valóságos dátumokat írta volna művei alá. Volt olyan költő is, akit egyáltalán nem zavart, hogy megjelennek-e a munkái vagy sem, így írta meg zseniálisan nagyszerű életművét Weöres Sándor, aki annyit írt, amennyit akkor írt volna, ha közölni tudja a verseit. Vagy akár említhetném Szabó Lőrincet is. Mindemellett azért is keveset írok, mert csak arról akarok írni, amit igazán lényegesnek gondolok. Mindig arra törekedtem, hogy élet és halál legfontosabb kérdéseiről szóljon a vers, vagyis, ahogy ezt mondani szokták, egzisztenciális lírát szerettem volna művelni. De az is lehet, hogy mindez csak mentség, és egyszerűen nem tudtam többet írni.

M. L.: – *Ha visszatekintünk a kezdetekre, vegyük számba azokat az élményeket, hatásokat, amelyek versvilágának ihlető forrását jelentették. A megmaradt világ címmel megjelent visszaemlékezéseiben arról ír, hogy a tiszásásvári kert („vad zugaival”, „a tenyészet, a születés fészkeivel”) anyagot adott egész életére a verseihez. Milyen inspirációkat hozott még szülőfalujából?*

– Leginkább ezt, amit mondott, de sok egyebet is, és *A megmaradt világban* némelyik verssel kapcsolatban, amelyek önelemzés tárgyát képezik a kötetben, egy-egy motívumot is kiemelek, vagy akár egy képet, amit mondjuk hatéves koromban láttam. Számomra az

élet, a halál, a tenyészet és a pusztulás csakugyan abból az élménytömegeből származik, amit kiskölyökkoromban Tiszasásváron átéltem, amint mászkáltam a bokrok alatt és megfigyeltem a természet körforgását, láttam megszületni és elpusztulni az állatokat és a növényeket. A *Hogy felhelhessek valamit* című vers mögött is ez a tiszasásvári élmény áll.

M. L.: – *Továbbá három verse is van A kert címmel.*

– Igen, és azok is mind odakötődnek. Ez a kert valamiképpen az alapélményeimet adta, a gyermek felfedez valamit, amit nem ért, nem ismer, de a látvány erősen hat rá. Persze más tapasztalataim is beépültek a verseimbe, így a háború és a határon való átszökés. A filozofikus költőnek tartott Nemes Nagy Ágnes egy rádiós beszélgetésben azt mondta, hogy ő földhöz kötött költő, és semmit nem tud kitalálni. Ha valaki igazán belemélyed egy-egy versébe, ami időnként ugyan absztraktnak tűnik, akkor igenis megérzi benne a fogható dolgokat, képzeteket, emlékeket, például, ahol azt írja, hogy „*A kisebb tó, a fok mögött. / A nagy víz hajdan erre járt. / Levendula-mezők között / látni a geológiát*”, arról tudom, hogy ez a Tihany mögötti vizes síkság. Én is hasonlóan gondolkodom, fontosnak tartom, hogy ekképpen is fedezete legyen annak, amit írok.

M. L.: – *A leventekorúaknak szóló behívó értelmében a frontra kellett vonulnia, utóbb a breszt-litovszki fogolytáborba került. Az imént említette, hogy a háború is befolyásolta versvilágát, A megmaradt világban pedig úgy fogalmazott, hogy ezen tapasztalatok következtében egyszerre lett érett és koraérett, miközben a „feszültségoldó kamaszkor” kimaradt az életéből.*

– Igen, az teljesen kimaradt.

M. L.: – *Melyek voltak a háborúban legmeghatározóbb, legnyugtalanítóbb élményei?*

– Nagyon sok ilyen volt, amelyeket megpróbáltam írásaiban több oldalról is megközelítve elmesélni, többek között tömörítve *A megmaradt világban*. A második világ-háború vége felé, a nyilas hatalomátvétel után a leventekorúakat behívták katonának. Mikor először jött hirdetemény a toborzásról, apám azt mondta, hogy ne vonuljak be, másodszer szintén így döntött, de harmadszor, mivel már egyre nagyobb volt a fenyegetés azokkal szemben, akik nem mennek el a frontra, azt tanácsolta, hogy induljak el, de hozzátette, hogy mindig csak azt tegyem meg, amit muszáj, és ez bölcs tanács volt részéről. Németországba kerültünk, ahol, ahogy jött a nyugati front, keletre, ha jött a keleti, akkor visszafelé vittek bennünket, és két másik társammal úgy döntöttünk, hogy megszökünk, egy légitámadás után alkalom kínálkozott erre, lőtték a vonatot, le kellett ugrálni róla, majd bementünk egy erdőbe, de amikor a vonat továbbindult, mi már nem szálltunk fel rá, hanem ott maradtunk, vagyis megszöktünk, ami életveszélyes tett volt, de szerencsére emiatt nem lett bajunk. Mikor hallottuk, hogy vége lett a háborúnak, gyalog elindultunk Magyarországra felé. Először amerikai fogságba estünk, viszonylag civilizált körülmények közé kerültünk, de állandóan éhesek voltunk. Az amerikaiak egy idő múlva szétosztották a foglyokat aszerint, hogy ki hová való, bennünket, kárpátaljaiakat különválasztottak, átadtak minket a szovjet hadseregnek. Nem tudtuk, hogy szülőföldünk már a Szovjetunióhoz tartozik, azt hittük, legrosszabb esetben Csehszlovákiához, mint a háború előtt. Napokon keresztül mentünk nyitott vagonokban, majd Breszt-Litovszkba, egy olyan fogolytáborba kerültünk, ahol rajtunk kívül magyarok nem voltak, csak egykori szovjet állampolgárok. Ez egy úgynevezett büntetőláger volt, nagyon jellemző, hogy olyanok tartózkodtak ott, akiket a németek elhurcoltak kényszermunkára, ezért aztán, mivel látták a nyugati világot, javító-nevelő munkára akarták vinni őket. Ugyancsak ide kerültek a Vlaszov-hadsereg, egy szovjetellenes orosz alakulat volt katonái, de két asszonyra is emlékszem, akik csecsemőt szoptattak, el sem tudom képzelni, hogyan keveredtek a

fogolytáborba. Sokszor tapasztaltam a gondviselés beavatkozását, mert úgy tűnt, hogy innen elvisznek Szibériába, a Gulágra, ami emberi számítás szerint végzetes lett volna, hiszen akik odakerültek, többnyire elpusztultak, de a táborban kiütéses tifuszt vagy más betegségeket is kaphattunk; én is tele voltam tetűvel, szerencsére mégsem betegedtem meg. Mindezt részletesebben elmeséltem már másutt, ezért csak annyival egészíteném ki, amit eddig elmondtam, hogy a sors végül úgy hozta, hogy elengedtek bennünket, kárpát-aljai magyarokat, ugyanis leváltották a fogolytábor parancsnokát, s az új parancsnok hazabocsátott minket. Ekkor tapasztaltam először azt, hogy a szovjet rendszerben a véletlen és az abszolút kiszámított politikai döntések időnként találkoznak, keresztezik egymást. Míután hazaértem Kárpátaljára, egy unokanénémmel megtanácskoztuk, hogyan tovább, és abban maradtunk, hogy átszököm Magyarországra, ahol a szüleim vannak. Amikor átjöttem a határon, akkor tudtam meg, hogy Makóra kerültek, ahol apámnak két nővére lakott. Amint elkezdtem Makón már érett verseket írni, a háborús élményanyag belekerült a költészetembe, hiszen láttam borzalmaikat, megéltem a fogolytábor, végignéztam, ahogy a foglyok közül azokat, akik meghaltak kiütéses tifuszban, lelökik a vonatról és elkaparják. Az egyik oka annak, hogy az első kötetem nem jelenhetett meg, éppen az volt, hogy túlzottan pesszimistának találták. Milyen is lehetne annak a verse, aki átélte mindezt? Abban viszont igazuk lehetett, hogy az *Őserdő* anyagában már benne volt a fordulat éve, legalábbis annak előérzete, ezért ha nem is joggal, de okkal tiltották be a kötetet.

M. L.: – *A versvilágát befolyásoló élmények után térjünk át azokra a személyekre, akik leginkább hatottak költészetére. Kiket emelne ki közülük?*

– Mielőtt az egyes költőkre rátérnék, hadd meséljek arról röviden, amit *A megmaradt világban* is megírtam, azaz, hogy élt a falunkban egy kis púpos fiú, úgy hívták, hogy Gácsa, aki állandóan értelmetlen verszeteket mondogatott. Nem tudom, ő találta-e ki ezeket, vagy valahol hallotta őket, de ma is emlékszem egyikre, ami jól mutatja, mennyire bennünk van a hajlam erre a látszólag semmit sem jelentő költészetre. Az ő ráolvasásszerű verse így hangzott: „*Hid is lig is lóg is, / kecskepezerántus, / a rák csúszik-mászik, / a béka bókászik.*” Eszembe jutnak erről Weöres Sándor sorai: „*A kő-béka lassan ment. / A kő-béka lassan ment. / Kitépték az éjféli szőrét, / lenyúzták a hajnal bőrét. / A kő-béka lassan ment.*” Egyszer feladtam egyetemista tanítványaimnak, hogy próbálják megfejteni, mit jelent ez a vers. Gyönyörű magyarázatok születtek a keleti filozófia tükröződéséről a versben, és arról, hogy a kő-béka maga az élet. Majd idéztem Weöres Sándort, aki úgy fogalmazott, hogy ő ebben a versben két ritka görög verlébat próbált ki, bár hajlandó elfogadni, hogy a szöveg valamiféle jelentéssel bírhat. A költészettel való kapcsolatomban tehát azzal kezdődött, hogy efféle mondókákat hallottam, melyek mély benyomást tettek rám. Ilyenek a kiszámoló is, mondjuk a gyönyörű antik versformában megírt „*Egyedem, begyedem, tengertánc*”. Aztán olvasni kezdtem azokat a költőket, akiknek a versei véletlenül a kezem ügyébe kerültek. Az egyik első, költészettel kapcsolatos meghatározó élményem az volt, hogy apám kezembe adta Arany János balladáinak Zichy Mihály illusztrációival díszített kötetét, amelyben egyszerre voltak szemem előtt a versek és a nagyszerű rajzok. Rajta kívül Petőfi is hatott rám, és az első kísérleteimben ezeket a klasszikusokat másoltam. Később már modernebb költőket is próbáltam utánozni, a *Nyugat* nemzedékéből. Anyám nagyon szeretett olvasni, egyik kedves költője Babits Mihály volt, s bár nem volt semmilyen irodalmi hajlama, egy-egy verset felolvasott nekem, ennek hatására magam is forgattam Babits kötetét. Mégsem annyira Babits volt befolyással rám, sokkal inkább Ady, de ő sem a nagyságával, hanem a modorával, úgyhogy rengeteg Ady-verset írtam, később pedig felfigyeltem a színpadias, ékesszóló Mécs Lászlóra, aki szintén erősen Ady hatása alatt állt. Még a beregszászi időszakban kezembe került Vajthó László *Mai magyar költők* című antológiája – az a példány

sajnos Kárpátalján maradt, azt, amit itt látnak, Domokos Mátyástól kaptam –, abban fedeztem fel a kortárs magyar lírát. Weöres Sándortól a *Valse triste* most is a fülemben cseng, és bármikor el tudom mondani, hogy „*Hűvös és öreg az este. / Remeg a venyige teste. / Elhull a szüreti ének / Kuckóba bújnak a vének...*” Kedves versem lett a *Panaszdal* is, az Weöres másik arcát mutatja meg, *A Bab El Mandeb-en* szintén. Megvolt nekem az ugcsoi faluban a *Medúza* című kötete. Ami ott látható, az nem az a példány, amit Tiszásasváron megszereztem, hanem egy másik, amit azonban könyvritkaságnak nevezhetünk, mert Weöres Sándor nekem dedikálta. Valósággal beleszerettem József Attila költészetébe, akitől először a „*Mint egy tányér krumplipaprikás*” kezdetű verset olvastam, aminek egyébként *Falu* a címe. Valahogy megszereztem egy kisebb József Attila-válogatást, ami a Cserépfalvinál jelent meg, és így egyre több versét ismertem meg. Rajtuk kívül sok más költő lírája is közel került hozzám, így Jékely Zoltáné, akit szintén nagyra tartottam, de ők csak az indítást adták meg, mert a verseim Nyugat-utánérzések voltak, nem pedig Weöres Sándort vagy József Attilát utánozták. Weörest egyébként sem lehet utánozni. Vas István beszélt egyszer arról, hogy ha elolvas egy Szabó Lőrinc- vagy egy Illyés-verset, úgy érzi, ezt ő is meg tudta volna írni, de ha Weöres Sándor verseit olvassa, ez soha nem jut eszébe. Nemes Nagy Ágnes, aki szintén zseninek tartotta Weörest, megjegyezte, hogy „*Sanyikának könnyű, nem ember*”, ami tréfának tűnhet, de az rejlik mögötte, hogy olyan sűgői és ösztönei voltak, ami csak nagyon kivételes egyéniségeknek adatik meg.

M. L.: – *Hol publikálta első, gyermekkori verseit?*

– Az első felnőtt folyóiratban megjelent versem Zilahy Lajos *Híd*-jában adták ki. Ha Kosztolányit, Tóth Árpádot meg Juhász Gyulát összegyűrték volna, ők hárman talán olyan verset írnak, mint az enyém volt. A többi versem *A Mi Utunk* című református diákújság közölte. Nagyon sokan kezdték ott a pályájukat, többek között Szabó Magda, Nemes Nagy Ágnes és Szabó Ede, aki nagyszerű kritikus volt. Megjelentek verseim a beregszászi gimnázium folyóiratában is, amit, ha emlékezetem nem csal, egy nagyszerű tanárnő, egyébként nyelvész szerkesztett, Deákné dr. Bartha Katalin, aki később Debrecenben lett egyetemi tanár és akadémikus. De ezek a versek is mind utánérzések voltak, arra, hogy milyen verset akarok vagy tudok írni, makói éveimben jöttem rá, ott találtam meg igazából önmagamot.

M. L.: – *Elmondása szerint úgy érezte, hogy Makón kinyílt ön előtt a világ. Milyen szellemi izgalom fűtötte az alföldi kisvárost a negyvenes évek második felében, milyen élmények, impulzusok érték itt?*

– A beregszászi gimnázium is jó iskola volt, de a makói tágabbra nyitotta előttem a kapukat. Olyan pártfogóink voltak a civil életben, mint Diósszilágyi Sámuel, a kórház igazgató-főorvosa, lakott nála Móra Ferenc, közelről ismerte Juhász Gyulát, nagy szerepe volt abban, hogy Juhász Gyula hozzásegítette József Attilát első kötete megjelenéséhez. Diósszilágyi gyógyította a költőt, mikor Makón a DEMKE internátusban öngyilkos lett, és csak úgy emlegette, hogy „*Átilla öcsém*”. Irodalmi estjeinkre eljött mindenki, aki valamiképpen értelmiséginek tudta, akarta tudni magát Makón, képzeljék el, hogy a vármegyeháza dísztermében nekünk, taknyos, fiatal költőknek teltház előtt volt alkalmunk elmondani a verseinket, és nemcsak a nagy öregek voltak jelen, hanem nagyon sok fiatal, akiket érdekelt az irodalom, tehetséges költőnek vagy kritikusnak indultak.

M. L.: – *A már említett költők mellett kikre figyelt még fel ekkoriban?*

– Kassák Lajosnak akkor jelent meg *Hatvan év összes versei* című kötete, amely tartalmazta olyan avantgárd, hülyéskedő megnyilvánulásait, mint a „*madarak lenyelték a hangot*

/ a fák azonban tovább énekelnek”, „de nem jelent semmit / én KASSÁK LAJOS vagyok / s fejünk fölött elröpül a nikkal szamovár.” Betéve tudtam ezeket a tulajdonképpen értelmetlen verseket. Ekkor kaptam rá az avantgárdra, és Kassák bűvöletében magam is elkezdtem hasonló verseket írni, de ezeket kihagytam későbbi köteteimből. Kassák indított el, meg talán Weöres Sándor, a modern francia költészet felé, de efelé terelt Radnóti Miklós műfordítás-kötete, az *Orpheus nyomában*, valamint Rónay György *Új francia költők* című antológiája is. Mindkettőben olvastam Apollinaire-t, akitől el voltam ragadtatva.

M. G.: – *Mivel hatott Apollinaire ilyen elementárisan?*

– Leginkább azzal – miként az *Égővben* is megfigyelhetjük –, hogy elbeszéli az életét, de nem időrendben, hanem asszociatív, hézagos technikával, ami az így kibomló tudatfolyamból a képzetársítások révén tárul elénk. Ez az egyik Apollinaire. De érdekes mutató volt, amit a másik Apollinaire művelt, amikor felszólított, hogy mindent szüntessünk meg, a rímest, a ritmust, a verset, a tartalmat, de kevésbé szerettem vad avantgárd verseit. Rajongtam viszont *A Mirabeau-híder*t, a *Búcsúért* és a *Kikericekért*. Ezekben ugyanis Apollinaire arra vállalkozik – ezzel Weöres Sándor is próbálkozott, és én is kísérleteztem –, hogy egy ilyen kiszámíthatatlanul alakuló anyagot dalformába tegyen, hiszen a *„Letéptem ezt a hangszálat”* kezdetű vers voltaképpen fülbemászó dal. Mindazt, amit nagy verseiben bonyolultan, több szövegszálban, orkesztrálisan adott elő, belesűrítette a *Búcsú* öt sorába, és gondoljunk bele, mi minden bújik meg ebben a dalban. Később olvastam róla, hogy nagyon szerette a középkori francia „szövődásokat”, a *chanson de toile*-okat, miközben abszolút modern volt, amit *A Mirabeau-híd* is jól mutat.

M. L.: – *A Szabad szemmel kötet egyik írásában olvastam, hogy miközben a költészetben a játékoságot, a kísérletező kedvet nem tartja elvetendőnek, óva int a legújabb divatok feltétlen követésétől. Apollinaire születésének századik évfordulójára írott esszéjében idézi is a francia költőt: „Éljünk benne a korunkban, és mit se áldozzunk föl abból, amire a régiek taníthatnak bennünket.”¹ Tekinthesz ez az ön költői hitvallásának is?*

– Lényegében ez az idézet összefoglalja, amit az előbb próbáltam megfogalmazni. Ugyan ezt nagyon jó gondolatnak tartom, de valójában nincs másoktól átvehető ars poeticám, úgy vélem, mindenkinek magában kell kialakítania egyfajta költői hitvallást. Apollinaire-től nagyon sokat tanultam, nem annyira elméletben, elméleti írásaiban ugyanis főleg riogatni akarja a hülye olvasót. Az egész Apollinaire figurában benne van a késztetés, hogy valami képtelenséget, kihívót csináljon és írjon. De ez az ösztön ahhoz is hozzásegítette, hogy ilyen hihetetlenül modern legyen, nem véletlenül mondták, hogy Apollinaire árnyéka a modern költészet minden útján rajta van. Persze az érem másik oldala, hogy mindehhez olyan tehetség kell, mint Apollinaire-é, vagyis, ha ő hülyeséget ír, ha hülyéskedik, valahogy azt is megeteti velem, ahogy Weöres Sándor is.

M. L.: – *Beszélt már azon költőkről, akik hatottak lírájára, de még kicsit térjünk vissza a családi indíttatáshoz: voltak a családban olyanok, akik kötődtek az irodalomhoz, és elindították a költészet felé?*

– Dédanyámat Szentpály Jozefának hívták, és volt a családban egy Szentpály Janka nevű író, akinek kiadták a levelezését, amit az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején börtönbe zárt vőlegényével folytatott. Ezenkívül írt jelentősnek nem mondható regényeket is. Emlékszem, hogy anyai nagyanyám emlegetett egy kissé bolondos

¹ Lator László: *A százéves Apollinaire*. In: *Szabad szemmel. Esszék*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2016, 373.

fiút, aki írt egy egysoros verset, ami úgy hangzik, hogy „Kéklík a zöld fű, sárga mezőben”, és ez nagyanyámnak nagyon tetszett, hozzáteszem, nekem is, az optika sajátos megjelenítése miatt. Ez a fiú aztán azt mondta egyszer, hogy „Édesapám elmennék”, „Hová, édes fiam?”, nem tudom pontosan, melyik távoli országot nevezte meg, mire az apja így felelt neki: „Jól van, fiam. Isten áldjon!”, és elment, soha többet nem jött vissza. Nos, voltak ilyen, kicsit egzaltált felmenőim is. De igazából nem volt az irodalom terén családi örökségem. Apám gazdálkodott, és mérnöki egyetemet végzett, mivel az első világháborúban behívták, az utolsó vizsgáit már nem tudta letenni. Anyám, ahogy említettem már, ugyan olvasott, de semmi komoly irodalmi támpontot nem találtam, és valami módon ez később is megmaradt, úgyhogy ellentétben sok költővel, például a legközelebbi barátommal, Fodor Andrással szemben, nem kerestem magamnak mestereket vagy példaképeket.

M. G.: – Tehát így vagy úgy többen hatással voltak önre, de mestereket nem választott magának?

– Igen, sokan hatottak rám, de mestereim nem voltak. Éppen most olvastam újra Fodor Bandi *Ezer este Fülep Lajossal* című naplóját, aki számára Fülep maga volt az istenapa. Sokra tartottam, tiszteltem és most is nagyra becsülöm Fülep Lajost, aki egyébként olvasta a verseimet, és mindig jó véleménnyel volt róluk, de tőle és másoktól függetlenül akartam írni.

M. L.: – Hogyan került az Eötvös Collegiumba?

– Nem tudtam semmit az intézményről, ahogy a szüleim sem. A hivatalos közlönyből értesültünk, hogy lehet jelentkezni felvételre. A makói gimnáziumban két egykori Eötvös-kollégista is tanított, a matematikus Kási Jenő és a latin szakos Hetvényi Lajos. Szokás volt, hogy a korábbi növendékek azokban az iskolákban, ahol tanítottak, ajánlották egyes tanítványaiknak, hogy menjenek el az ún. *fejkopogtatásra*. Ma is emlékszem még, hogy százhuszan jelentünk meg a felvételin, és abból talán tizenötöt vettek fel, vagyis nagyon nehéz volt bekerülni. Az is csábított, hogy a *Collegiumban* szállást kaptunk, és az olyanoknak, mint én, akiknek szegénységi bizonyítványa volt, ingyenes étkezés is járt.

M. L.: – A Ménesi úton eltöltött évek miképpen tágitották szemléletét? Mi jellemezte azt a szellemiséget, mely az ottani működést és a mindennapokat áthatotta?

– A *Collegiumban* abszolút szabad szellem uralkodott. Keresztury Dezső volt az igazgató, akivel később közeli kapcsolatba kerültem, az ő nevéhez köthető az a *collegiumi* jelszó, ami úgy hangzott, hogy „szabadon szolgál a szellem”. Aligha kell mondanom, hogy az, hogy szabadon szolgál a szellem, a szocializmusban, de nevezzük inkább nevéen, a diktatúrában elképzelhetetlen volt, ezért kellett az intézményt megszüntetni. A két és fél év alatt, amit ott töltöttem, magamévá tettem azt a szokást, íratlan törvényt, hogy az ember reggel lement a könyvtárba, és ahogy ott mondták, seggelt estig, éjfélig akár. Amikor nem kellett éppen egész nap ott ülni, akkor nagyon léha szellem jellemezte a *Collegiumot*, amit szintén szerettem. Képzeli el, hogy bejött az ebédlőbe Tomasz Jenő, az igazgató-helyettes, amúgy kiváló klasszika-filológus professzor, és akkor a kollégisták maguktól, anélkül, hogy bárki jelt adott volna, elkezdtek durva, trágár rigmusokat szavalni. Az egyik így hangzott: „Jövel Tomasz, légy vendégünk, baszd meg, amit adtál nekünk!” Az abszolút szabad szellemet nagyon jól példázták a kollégiumi kabarék is, amelyeket Fodor András nagyszerűen megörökített. Lakits Pál, a későbbi professzor kiválóan utánozta Gáldi László professzor hangját, amikor elkezdte a színpadon pattogó hangon mondani, hogy „Én, aki azelőtt Mussolini stílusáról értekeztem...” (ami igaz volt, de persze Gáldi nem volt fasiszta, csak írt egy tanulmányt Mussoliniról), alakítását nézve mindenki dőlt a nevetéstől, miköz-

ben ott ült Gáldi, akinek egy szava sem lehetett. Aztán eljött az az idő, amikor ez a fajta szellem nem működhetett tovább, a *Collegiumot* módszeresen szétverték, többek közt egy Lakatos Imre nevezetű zseniális őrült.

M. G.: – *Az irodalmi élet milyen volt a Collegium falai között?*

– Egymással párhuzamosan létezett az irodalmi közeg és a tudományos, utóbbi abszolút szerzetesi rend volt. A tudós hajlamú kollégisták kicsit játékosan, de irigykedve is, kissé kinézték maguk közül azokat, akik írók akartak lenni. Az ő nézetük szerint ugyanis nem írni kell, hanem tudósnak lenni. Mindig volt egy-két író- vagy költőjelölt kollégista, az én időmben ilyen volt Szász Imre, aki később ismert prózaíró lett, vagy a fiatalon elhunyt Fazekas László, akinek a *Válaszban* jelentek meg versei, vagy Fodor András, aki már ekkor a *Válasz* állandó munkatársai közé tartozott, és ott voltam én is. Korábban is voltak ilyen ambíciójú kollégisták, mint például Jékely Zoltán, Jankovich Ferenc és Sőtér István. Az író- és költőhajlamú másod-, harmad- és negyedéves hallgatók már írtak különféle folyóiratokba, leginkább a *Válaszba*, de a *Magyarokba* is. Ez az irodalmi közeg szűkebb körre korlátozódott, mint a tudományos.

M. G.: – *A kollégista időkből már ön is publikált?*

– Persze, több versem jelent meg a *Magyarokban*, de a *Tiszatájban* is, és írtam a *Válaszba* is. Utóbbi ugyan csak egyetlen versemet publikálta, a folyóirat megszűnése miatt. De megmaradt a kapcsolatom a *Válasz* körével ezután is, így a szerkesztőjével, Sárközi Mártával is.

M. L.: – *Sárközi Márta közösséget összetartó személyiségének, lelki, szellemi kisugárzásának köszönhetően az irodalmi, szellemi élet számos jeles alakját vonzotta maga köré. Kikkel ismerkedett meg, és milyen élményekre tett szert a Válasz vonzáskörében?*

– Sárközi Márta zugligeti kis szoba-konyhás lakásban lakott, ahol minden szombaton vagy vasárnap összegyűltek a *Válasz* egykori munkatársai. Másokkal együtt én is eljártam az ő vendégségeibe, ahol – ahogy ezt Kormos leírja – hagymás zsíros kenyérral fogadott bennünket, mert nem volt pénze. De ha mégis volt valamije, azt bárkinek odaadta, nem kölcsönbe, hanem örökbe. A *Válasz* körében ismerkedtem meg ifjúkorom csillagaival, ma is előttem van, ahogy Szabó Lőrinc ott ül Sárközi Mártánál, és haja a megszokott módon homlokába lóg, de megismertem Sinka Istvánt is, aki más okokból volt kamaszkori bálványom. Ott jöttem rá, hogy milyen belső tusakodás van ezek között az írók, költők között, időnként egymás torkát is átharapták volna, de Sárközi Márta össze tudta őket tartani. Nagyon mély emlékképeim vannak Féja Gézaról is, akinek háromkötetes irodalomtörténetét kamaszként nagy örömmel olvastam. Hadd elevenítsem fel egyik emlékemet Fējáról és Szabó Lőrincről! Sárközi Mártánál olvastuk Szabó Lőrinc szerelmes ciklusát, *A huszonhatodik évet*, majd Mártától távozóban megkérdeztem Fējától, hogy „mit szólsz, micsoda kötetet írt Szabó Lőrinc”, mire azt válaszolta, hogy „hát igen, Szabó Lőrinc nagy költő, egy grandiózus epigon”. Ezt mondta Szabó Lőrincről! Pedig ha valaki nem volt epigon, akkor Szabó Lőrinc szerintem biztosan nem volt az. A társaságba járt Bibó István is, akivel szintén ott ismerkedtem meg, sokszor találkoztunk, természetesen politikáról is beszélgettünk. Annak, hogy Bibó is megfordult itt, később következménye lett, amikor ugyanis 1956 után börtönbe zárták, Sárközi Márta is gyanúba keveredett. Őt, mármint Sárközi Mártát, nincs ezen mit szépíteni, Révai mentette meg a börtöntől. Volt egy idő, amikor Márta nálunk aludt, mert tudta, hogy aznap az ÁVO figyeli. A *Válasz* utóéletéeként létrejött társaság nem irodalmi szalon volt, hiszen nem csak irodalomról, sőt nem elsősorban arról társalagtunk, hanem mindenről, szerelemről, kapcsolatokról, politikáról, és nem mindig a zugligeti lakásban időztünk, kirándulni is eljártunk.

M. L.: – Az Eötvös Collegium és a Válasz mellett a harmadik meghatározó szellemi közeget az Újhold nemzedéke jelentette. Kikhez kötődött leginkább közülnök?

– A Collegiumban szerveztek Újhold-esteket, és ha jól emlékszem, egy ilyen alkalommal ismerkedtem meg Nemes Nagy Ágnessel, akivel később több szálon is szoros kapcsolatba kerültem. Amikor már nem létezett a folyóirat, a hajdani újholdasok eszpresszóban találkoztak, a nagyhírű Darlingban meg a Stühmerben, utóbbiba akkortól jártunk, amikor a Darlingba már nem mertünk menni, mert úgy éreztük, hogy megfigyelnek bennünket. Majd eljött az az idő, amikor a Stühmerben sem találkozhattunk már, és ekkortól Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs Kék Golyó utcai lakásában jöttünk össze. Nem csak újholdas szerzők jártak azonban hozzájuk, hiszen ott ismertem meg Ottlik Gézá is, akinek egy sora sem jelent meg az Újholdban. De Jékely Zoltán is megfordult ott, aki emlékezetem szerint szintén nem publikált soha a folyóiratban. Noha úgy tartják, hogy az Újholdhoz a polgári írók, a Válaszhoz pedig a népiek tartoztak, valójában nem volt annyira éles választóvonal, mert a Válaszban legalább annyi polgári író szerepelt, mint amennyi népi, Kormos István *Katlan* című zseniális verse pedig az Újholdban jelent meg. Ez sokkal inkább irodalmi találkozóhely volt, mint Sárközi Mártáé, kéziratban olyan műveket olvastunk, amelyeknek a megjelenésére a leghalványabb remény sem látszott. Ott kerültek először a kezembe Mándy Iván *Előadó* novellái, amelyekben érzékletesen leírja, hogyan éltek az írók a diktatúrában. Ott ismertem meg Kálnoky László *Lázás csillagon* című kötetét, amely csak 1957-ben jelenhetett meg, de Szabó Magda első regényét, a *Freskót* is ott olvastam először, annak se látszott esélye, hogy azt kiadják majd, de addig nem is tudtam, hogy Szabó Magda prózát is ír, hiszen ő költőként indult. Rajtuk kívül Nemes Nagy Ágnes verseit is olvastuk ebben a társaságban, és időnként Jékely is hozott műveiből.

M. L.: – Szabó Magda egy kedveskedő hexameterben bátorította önt a versírásra, amiből arra következtetek, jóban lehettek.

– Ő is az Újhold köréhez tartozott, de gyakran alakult ki nézeteltérésük Nemes Nagy Ágnessel, ami azért nem akadályozta őket abban, hogy összetartsanak a nehéz időkben. Szabó Magdával először Nemes Nagy Ágnesék otthonában találkoztam. Később is megmaradt ez a barátság közöttünk, és Magda, amikor tehetette, engem kért meg, hogy mutassam be új könyvét, beszélgessek vele. Volt az életünkben olyan időszak is, amikor különböző okokból kevesebbet találkozhattunk, olyankor leveleket váltottunk. Mindig rossz levelező voltam, keveset és kínlódva írtam, Magda viszont imádott levelezni; egyik levelét közlöm a *Szabad szemmel* kötetemben, abból is kitészik, hogy ezeket ugyanolyan igényességgel alkotta meg, mint prózai műveit. Később megint gyakrabban találkoztunk, részben a *Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia* összejövetelein, amelynek mindketten alapítói voltunk.

M. G.: – Nemes Nagy Ágneset milyennek látta? Úgy hírlík, az önmagával szembeni kíméletlen maximalizmust másoktól is elvárta, s talán ezért is nehéz természetű ember lehetett.

– Sokan nem is bírták a társaságát, mert kíméletlenül kritikus tudott lenni. E mögött az is ott lappangott, amit már nyugodtan elmondhatok, mert Lengyel Balázs is megírta, hogy Nemes Nagy Ágnes állandóan attól félt, hogy anyjához hasonlóan ő is meg fog bolondulni, van is egy verse, amelyben idegszanatóriumban van az édesanyja, elmeosztályon. Ha valaki nem tudja, amit most kifecsegek, akkor egy szót sem ért *A szörny* című verséből, amelyben arról ír, hogy egy szörny lakik benne, időnként előmerészkedik, és az „iszapban hentereg”. De tudjuk, és azt hiszem, Lengyel Balázs meg is írta, hogy Nemes Nagy Ágnes olykor-olykor elvesztette az eszméletét, hogy úgy mondjam, a józan esztét, és, amikor ebből az állapotából felesemélt, akkor fogta el az a félelem, amit ez a vers is köz-

vetít. Benne volt Nemes Nagy Ágnes személyiségében ez is, de emellett rendkívül okos, minden szót meglátoló alkotó volt, versben is, prózában is. Szerintem a versírás módszeréről ő írta a legfigyelemreméltóbb esszéket, tanulmányokat. Nemcsak másokkal, hanem önmagával szemben is szigorú volt, és ebből kifolyólag rengeteg versét nem adta ki, mert egy részüket talán túl szókimondónak, túl személyesnek érezte. A természetéből adódott, hogy áttételes verseiben saját személyét elrejtette, úgyhogy, amikor mondjuk a *Trisztán és Izoldát* olvassuk, felfedezhetjük, hogy Marke király versindítója, ami a második világháborút átélt ember monológja, Nemes Nagy Ágnes takarja, de ő egyszermind Izolda is. Késői versei nagyon személyesek, és megmutatkozik bennük az a nehéz természet, amit sokan őriznek emlékezetükben róla. Hadd tegyem hozzá, hogy Nemes Nagy Ágnes szülei Máramaroszigeten laktak, ott volt ügyvéd az apja, az én nagybátyám is ezt a hivatást űzte, úgyhogy állandóan jártak egymáshoz, és az én családom ismerte Nemes Nagy Ágneszt. Én azonban már nem ott ismertem meg, hanem szülővárosában, Budapesten. A származásunk miatt ugyanazt a dialektust beszéltük. Emlékszem, hogy egyszer azt mondta egy házibuliban tánc közben, hogy „én csak úgy roszpitálok”, és odaszólt hozzám, hogy „maga tudja, mit jelent az, hogy roszpitál”, és valóban tudtam, egyedül az egész társaságból, mert az egy ugocsai, máramarosi szó. Tehát érdekes, és egyben nagyon jó kapcsolat volt kettőnk között.

M. G.: – *A többiek hogyan hatottak önre? Pilinszky Jánosra, Rába Györgyre gondolok elsősorban.*

– Pilinszkyvel nem lehetett igazi kapcsolatot kiépíteni, csak arra emlékszem, hogy mindig szerzetesi tekintettel, befelé néző szemekkel beszélt, mégis nagyon szerettem őt, és sokat voltunk együtt, nem annyira Nemes Nagy Ágneséknél, mert oda mindig egyedül járt. Egyébként az *Apokrif* létrehozására Nemes Nagy Ágnes szelleme erős hatással volt, ugyanis, amikor Pilinszky megírt belőle egy-két sort, elvitte neki, ő pedig soronként véleményezte a verset, s ha nem így történik, akkor talán egészen más alkotás születik. Meglepő módon sokkal többet találkoztam Pilinszkyvel Sárközi Mártánál, aki Pilinszky számára egyfajta anyaképet testesített meg, aminek, azt hiszem, családi háttere is lehetett. Nem akarok hosszú történeteket mesélni róla, de egyet azért felidéznék. Sárközi Márta szeretett kirándulni, és egyszer együtt indultunk el, talán a Börzsönybe, ahol egy turistaházban szálltunk meg, és ezúttal Pilinszky is velünk tartott második világháborús katonai oldalzsákkal, katonai bakancsban. Szinte lehetetlen őt így elképzelni! Különösen, ha a késői, európai polgár Pilinszkyre gondolunk. Egyszer azt hallottam, hogy a felső ágyon, ugyanis emeletes ágyakon aludtunk, felhangzik az éjszaka közepén, hogy „*Iszonyú! Le kell szállnom*”. A hang pedig Pilinszkyé volt, és azért volt *iszonyú*, mert ki kellett mennie pisilni az udvarra, ahol kutyákkal találkozhatott volna, pedig azoktól halálosan rettegett. Valahol megkockáztattam egyszer – talán Jelenits István emiatt meg is haragudott rám –, hogy Pilinszkynek valamiképpen alkati tulajdonsága volt ez a halálos rettegés, ami persze megjelenik olyan verseiben is, mint például a *Harbach 1944* vagy a *Frankfurt*, de egy kutyától ugyanúgy tudott félni, mint amikor a foglyot odaállítják a kivégzőosztag elé. Később megszakadt a kapcsolatunk, amikor valami módon átment Törőcsik Mariék társaságába. Szerettem, és nagyon jóban voltam Mátyás Ivánnal is, Rába Györggyel szintén, bár Rába is nehéz eset volt, mindenkiire megsértődött, viszont én mondhattam neki akármit, rám nem.

M. L.: – *És Lengyel Balázssal, aki kritikusként is követte a pályáját, milyen kapcsolata volt?*

– Lengyel Balázssal időnként levelet is váltottunk, és a könyveinket mindig kicseréltük. Sokakkal ellentétben nagyon jó kritikusként gondolom őt, mert azok közé tartozik, akik

versről, költészetről úgy írnak, ahogy általában a kritikusok nem tudnak. Nagyra tartom azokat a tanulmányait, amelyeket Nemes Nagy Ágnes verseiről írt, mert ezekben beenged bennünket a versek olyan háttértartományaiba, ahová egyébként nem juthatunk el. Rólam is nagyon szép esszét jelentetett meg.

M. G.: – *Az irodalomtörténet-írás állandó velejárója a kategorizálás. Önt leginkább az Újhold köréhez kötik, annak ellenére, hogy nem publikált a folyóiratban. Szívesen vállalja ezt a besorolást?*

– Először tisztáznunk kellene, hogy mit értünk azon, hogy valaki újholdas. Azt tekintjük annak, aki megjelent az *Újholdban*? Mert az *Újholdban* többen is megjelentek a szocialista realizmus később felkapott írói közül, például Aczél Tamás, akit nagyon utáltunk akkoriban, aki, ahogy Sárközi Márta szerette mondani, bezupált. Pándi Pál is írt a folyóiratba, aki az egyik legortodoxabb marxista kritikus lett, sőt, egy időben Rákos Sándor is szocialista-realista volt, akit később nagyon kedveltem, és most is nagyra tartok, elfelejtem neki az akkori rossz verseit. Úgy gondolom, hogy az *Újhold* igazából három-négy ember elképzelése volt az irodalomról, elsősorban Nemes Nagy Ágnesé, Lengyel Balázsé és talán Rába Györgyé. Mindenesetre én szívesen veszem a versírás, a költői szemléletmód szempontjából ezt a kategorizálást, ha mindenképpen szükséges a besorolás. De legalább annyit jártam a *Válasz* körébe is, ahol nagyon szerettek, és én is odatartozónak éreztem magamat.

M. G.: – *Az Újhold kapcsán az irodalomtörténet leginkább az objektív, személytelen látásmódot emeli ki. Gyakran hivatkozunk Kenyeres Zoltánra, aki az elvont tárgyiasság lírájaként írja le az újholdas költészetet. Mi az, amit ebből továbbgondolhatónak tartott saját versteremtő módszerében?*

– Nem azért voltak személytelenek a verseim, mert az *Újhold*nak ez volt a szemléletmódja, még nem is olvastam az *Újholdat*, talán még meg sem alakult, amikor már tárgyi-
asan írtam. A Makón írott verseim is eléggé objektívek, bár akkor születtek még nagyon személyesek is, mégis általában egyfajta tárgyiasság volt jellemző rám. Tehát ezt a besorolást nagyon is elfogadom, vállalom a személytelenséget, de nem azért, mert újholdas voltam vagy akartam lenni, hanem, mert így alakult, és ebbe biztosan belejátszott az is, hogy nem volt mindig tanácsos kiadni magunkat. Egyik versemben például – amelynek eredetileg az volt a címe, hogy *Radnóti emlékére*, ezt később *Menetgyakorlatra* változtattam – abszolút személyes élményem szerepel, amint május elseje előtt gyakorlunk a felvonulásra, de ezt magamtól teljesen eltávolítva írtam meg. Azt mondja Ferencz Győző, hogy eljön az idő, amikor az írók elkezdenek kényszerűen valamelyest személyesen alkotni, úgy érzem én is, hogy a későbbi korszakomban írtam ilyen verseket. Mert ha a feleségemet látom a kórházban eszméletlenül haldokolni, arról nem lehet másképp írni, csak erősen subjektív hangon. Az öregség, az elmúlás közelsége olyannyira a saját ügyem lett, hogy arról sem tudok objektíven beszélni. Ugyanez Nemes Nagy Ágnesre még inkább érvényes, mert azok a versei, amelyeket Lengyel Balázs adott ki a kéziratok hagyatékából, amelyeket a költő nem akart publikálni, azok erőteljesen tárgyiatlanok, és azért nem adta ki ezeket, mert úgy vélte, hogy csak az objektív költészete tartozik az olvasókra, a személyes nem. Vitakoztak rajta, hogy meg lehet-e jelentetni ezeket, én azt gondolom, hogy igen. Ferencz Győző Nemes Nagy Ágnes legutóbbi összes verseiben mindennél teljesebben és pontosabban helyükre téve szerepelnek ezek a nem tárgyas versek. Az objektív és személyes líra kérdése összetett dolog, de általában elmondhatjuk, hogy a 20. századi világlírában (sőt korábban is, gondoljunk Browningra) divatba jött a tárgyas költészet, amiről Eliot azt írta, hogy nem a személyes érzelmeinket, gondjainkat tesszük bele a versbe, hanem verset írunk, menekülünk az énünkötől.

M. G.: – *Önnek tudatosan törekednie kellett erre az objektivitásra? Hiszen a verset többnyire valamilyen személyes élmény, benyomás indítja el. Kellott ebből visszavennie, esetleg áttételt alkalmaznia?*

– Nem kellett, hanem úgy adódott, hogy nagyon ráéreztem erre az áttételes, tárgyias, objektív költészetre, de ismétlem, hogy ha egyszer úgy érzem, hogy azt kell papírra vetnem, ami a legszemélyesebb bajom vagy örömöm, akkor azt is megteszem. Persze a korszellem diktálhat bizonyos versírási módot, ahogy a 20. században is voltak meghatározó irányzatok, de sosem próbáltam ezekhez alkalmazkodni. Babits is azt mondta már 1905-ben, hogy „*Eladnám elsőszülöttségem jogomat egy tál objektív lencséért!*”. Babits egész költészete hol nagyon személyes, hol tárgyias, öregkori versei az előbbi kategóriába tartoznak, középső korszaka az utóbbiba esik.

M. L.: – *1948, a fordulat éve nagy változásokat hozott a kinti világban, de nem hagyta érintetlenül a kollégiumi életet sem. A demokrácia felszámolása miatt tapasztalható feszültség mennyire szűrődött be az Eötvös Collegium falai közé, mennyire vált zaklatottabbá a benti légkör?*

– Nagyon beszivárgott. Hosszabban beszéltem arról, hogy a Collegiumban tökéletesen szabad szellem uralkodott, ami a politikai nézetek szabad artikulálására is vonatkozott. De eljött az az idő, amikor a Collegium kétfelé hasadt, a *frakcióba* tartoztak a pártkatonák, akik egyre erőszakosabban, nyíltabban készültek átvenni a hatalmat. Ennek egyik mozgatója az a bizonyos Lakatos Imre volt, akire utaltam már, s akiről könyvet írt Alex Bandy, vagyis Bándi Sándor. Lakatos félelmetes figura volt, Nagyváradon illegális kommunista sejte egyik nőtagját halálra ítélte, a lánynak öngyilkosnak kellett lennie, mert Lakatos állítólag attól félt, hogyha a beteg lányt beviszik a kórházba, ott önkívületében lebuktathatja a szervezetet, mert kifecseghet valamit. Ő volt az egyik elindítója annak a folyamatnak, ami a Collegium bezárásához vezetett, és csatlakoztak hozzá többen az intézményen belül. Vannak, akik azt állítják, ők azért vállalták, hogy az intézményt a párt szelleme szerint átforgalmazzák, hogy megmentsék. Én viszont tudtam, hogy az nem mentheti meg a Collegiumot, ha átalakítják egyneműen balos pártkollégiummá, akkor annak így is, úgy is vége lett volna, ahogy vége is lett, amint Lutter Tibor, az utolsó igazgató aláírta a Collegium megszüntetéséről szóló minisztériumi határozatot.

M. L.: – *Hogyan zajlott az Eötvös Collegiumból való kizárása?*

– A Collegiumból való kiebrudaltatásunk nem ment simán, nem lehetett csak úgy kilépni. Domokos Mátyás volt az egyébként, ha jól emlékszem, aki tudta, hogy ki fogják rúgni, ezért bement az igazgatóhoz azzal, hogy lemond, de erre nem volt lehetőség, meg kellett várni, hogy az embert kiseprűzzék, megszegyenítsék, megsemmisítsék. Ezt nem részletezem, mert Fodor Bandi naplójában rendkívül szépen és pontosan leírta, többek közt az én eltávolításomat is. 1958-ban megjelent egy verse azzal a címmel, hogy *Tilalmas ifjúság. Egy volt Eötvös kollégistához*, nekem dedikálta, megörökítette benne az akkor uralkodó légkört, hogy mennyire félünk, ahogy „*forr, lobog a csiholt gyűlölet*”. Olyan hangulat alakult ki a Collegiumban, hogy már nem mertünk beszélni, így ha Domokos Matyi, Fodor Bandi meg én valamit meg akartunk tárgyalni, akkor negyedórás időközönként kimentünk a Collegiumból, és felmentünk a Gellért-hegyre, körülnéztünk, hogy nincs-e ott valaki és beszélgethetünk-e szabadon. Pándi volt a „hóhérom”, és az egyik vád ellenem az volt, hogy betiltották a kötetemet, szóval nem volt elég, hogy nem jelenhettem meg, még meg is bélyegeztek vele. Pándi így kezdte, hogy Lator, akinek betiltotta a Könyvhivatal a kötetét, és jól tette, majd a Rajk-perről értekezett, amit kötelező volt hallgatni, és amit egy úgynevezett népgyűlés követett a Collegiumban, ahol mindenki köteles volt hozzászólni. De én nem szóltam hozzá, mert, ahogy hallgattam Rajk beszédét, amint száraz, fahangon

sorolja a bűneit, hallottam a hangján, hogy hazudik, és nem lehetett azzal félrevezetni, hogy gaztetteket követett el. Ekkor már lehetett tudni, hogy fel fogják akasztani, csak talán megígérték neki, hogyha ezt mind magára vállalja, akkor nem végzik ki. Ezt azért részleteztem, mert az egyik vád az volt ellenem Pándi szájából, hogy nem szóltam hozzá a Rajk-perhez, és nem ítéltam el Rajkot. Ízlésem nem tűrte volna, még ha azt is gondoltam volna, hogy Rajk gonosztságot csinált, akkor sem jött volna ki a számon, hogy akasszák fel. Úgy gondoltam, hogy ilyet nem lehet mondani.

M. L.: – *Szóba hozta az imént Domokos Mátyást és Fodor Andrást, akikkel több szálon is összekapcsolódott a sorsuk. Hogyan ismerkedtek meg, és később miként alakult a barátságuk?*

– Domokos szintén a makói gimnáziumba járt, egygel fölöttem, mert a háború miatt évet veszítettem. Ott kezdődött a barátságunk, ő is tagja volt annak az irodalmi társaságnak, ahol én is gyakran megfordultam. Domokos leginkább a prózát szerette és ismerte nagyszerűen, beleértve a legfrissebb világirodalmat és a nyugati filozófiákat. Tőle kaptam ötleteket, hogy mit érdemes elolvasnom, Proustot például ő ajánlotta először figyelmembe. A líra terén viszont megállt Adynál és József Attilánál, én keltettem fel az érdeklődését a kortárs költők iránt. Nem tudom, addig olvasott-e egyáltalán Weöres Sándort, de az én hatásomra olyannyira beleszeretett, hogy később egész könyvnyi tanulmányt írt róla. Amikor az *Eötvös Collegium*ba kerültem, Domokos Szegeden járt egyetemre, többek között Bibó István tanítványa volt, akivel aztán Sárközi Mártánál újra kapcsolatba kerülhetett, Halász Előd is tanította, akivel később én is megismerkedtem. Mivel úgy is át lehetett kerülni a *Collegium*ba, ha valaki másutt kezdte a tanulmányait, csak sikeres felvételi vizsgát kellett tenni, javasoltam Domokosnak, hogy jelentkezzen át. Természetesen felvették, hiszen hatalmas tudásanyag birtokában volt. Közeli barátságba kerültünk Fodor Andrással, aki a Dunántúlról érkezett, és akkor már rendszeresen publikáló költő volt. Miután mindhármunkat kirúgtak, a Batthyány térhez közeli Székely utcában egy fűtetlen szobát béreltünk. Ma is előttem van – Domokos talán meg is írta valahol –, hogy amikor Fodor reggel felébredt, a haja deres volt. Tartós, nyugodtan mondhatom, halálig tartó barátság kötött össze bennünket.

M. G.: – *1948-ra készült el kötetnyi versanyaga, amely Őserdő címmel megjelenésre várt. Akkor létesítették a cenzúrára szakosodott Könyv hivatalt, s az ön kötet az elsők között volt, amit betiltottak. Úgy tudom, ebben Lukácsy Sándornak volt nagy szerepe, aki ugyancsak kollégista volt.*

– A Könyvhivatalnak Lukácsy Sándor volt az egyik igazgatója, de nem a főigazgatója, mert őt Vértesnek hívták, Lukácsy az irodalomért felelt, és az ő keze is benne volt abban, hogy betiltották az *Őserdőt*. Ha róla beszélünk, mindenképpen el kell mesélnem azt is, hogy 1956-ban vagy 1957-ben írt egy önéletrajzot, amiben leszedi saját magáról a keresztvizet, és elmondja, hogy milyen kártékonyan viselkedett korábban. Amikor később együtt játszottunk a televízióban, a *Lyukasórában*, nagyon jó barátságba kerültem vele. Említhetem még Falus Róbert esetét, aki szintén az egyik „hóhérom” volt, de ő is megtalálta a módját, hogy kiengeszteljen egy mondattal. Nem azt mondta, hogy ne haragudj, öregem, hanem átfogta a vállam, akkor már nem volt lába szegénynek, mert a vonat alá feküdt, és valami olyasmit mondott, hogy vagy mostanában, de kicsengett a hangjából, hogy sajnálja, ami történt. Ugyanezt viszont soha nem tudta megtenni Pándi. Nagyon tanulságos történet, hogy amikor Fodor Bandi már emlegetett *Tilalmas ifjúsága* megjelent, akkor felhívta Pándi, hogy találkozzanak. Pándi elkezdte sorolni neki, hogy „Bandi, neked nincs igazad, mert az nem úgy volt, ahogy te gondolod, mert akkor szükségszerű volt, amit tettünk”, és Fodor csak lesunyta a fejét, s mondta, hogy de igen, az így és így volt, mire Pándi egyszer csak lecsapta a tollát, és kifakadt, hogy „mondj, Bandi, tudod te, hogy mennyire féltünk”. Szóval elképesztő, hogy ők félelmükben keltettek másokban rettegést.

M. G.: – *Jékely Zoltánéval csaknem egyszerre tiltották be a kötetét. Őt is azzal vádolták, hogy komor, pesszimista verseket ír?*

– Sőt, még tovább mentek, azt mondták, hogy ez olyan temetői költészet. Erre válaszul Jékely elkezdett sírverseket írni, aminek köztudottan az volt a lényege, hogy egy-egy író neve szerepelt az első sor végén, és arra kellett rímeket alkotni. Mint például „*Itt nyugszik László Bóka, Ortutay szarcsimbóka*”, vagy „*Itt nyugszom én, Horváth Márton, ezzel szolgálom a pártom.*”

M. G.: – *Mások is írtak ilyeneket?*

– Igen, elterjedtek, és a pesti folklór részévé váltak, én is írtam nagyon sok sírverset. Egyébként az *Orpheusban* Lakatos István írt róluk, idéz is egy csomót, három részre osztja őket, nagyon jókra, közepesekre és rosszakra.

M. G.: – *Azt olvastam, hogy az Óserdő példányaiból meg tudott menteni néhányat.*

– Az Antiqua Nyomda igazgatójának köszönhetem, hogy csinált belőle tíz vagy tizenöt levonatot, amit nem lett volna szabad, de így ezeket odaajándékozhattam a barátaimnak. Nem tudom, tudják-e, hogy *A magyar irodalom története, 1949–1953* című kétkötetes, zöld könyvben úgy szerepel, hogy az *Óserdő* megjelent, csak nem került könyvtári forgalomba, ami nem igaz, mert valójában meg sem jelent.

M. G.: – *A kötetekből, amelyeket megmentett, mások mellett Weöres Sándornak is adott. Milyen visszajelzést kapott?*

– Weöres Sándorral igazi jó barátságban voltunk, ez kiderül bármelyik dedikációjából, látják például, amit levettem a polcra, ezt a kötetet 1975-ben adta. Vagyis engem nagyon szeretett, de az rögzült bennem, hogy a verseimet nem kedvelte. Fodor Bandi is leírja naplójában, hogy amikor odaadtam neki a kötetemet, erősen kritikus véleményt mondott róla, de ezt nem veszem tőle rossz néven.

M. G.: – *Különböző történeteket lehet olvasni arról, miként ugratták egymást jeles költőink, talán valamelyest feloldva ezzel a kor nyomasztó hangulatát. Weöres Sándor is kivette a részét ezekből a tréfákból. Már a könyvkiadóban dolgozott, amikor megkereste önt egy Ifj. Kanalas Béla nevű dilettáns költő, egy versét is elküldte. Mi lett a történet folytatása?*

– Ma is őrzöm azt a zseniális levelet, egy kitépelt, kockás füzetlapra íródott. A megszólítás úgy hangzik, hogy Tiszelt Szerkesztő! – mert az írógépen nincs „ő” –, majd egy „q” következett, halványan leütve, mintha kiszaladna a levélíró keze alól, de végül meggondolja magát. „*Most jutottam abban a korban mikor a múzsa közvetlenül érint legyen szíves, ezt megítélni egy versből nemsok, reményilem nem fárasztom agyon*” – írja, majd így folytatja: „*Kérésem megisméltése miatt közlöm egyébként még csak 76 éves vagyok és nőtlen legyen szíves, időnkint erről is gondoskodni. Néhai Atyám Thököli Imre vasuti álomás főnök a nyírségi helyi érdekű vasuton. Rugja sebbe legyen szíves.*” A vers pedig ekképpen indul: „*Növendek erdőben terem a növényzet / Himrigó trillázik nöstényrigó végett... / De hiá'bjába dalol tarkabarkát, / Imádottja nélkül himbálhatja farkát. ex!*” Az utóbbi szócskának persze semmi értelme nem volt. Rögtön tudtam, hogy ugratásról van szó, és Kormost sejtettem mögötte. Ezért amikor legközelebb korrektúrát küldtünk neki a kiadóból, kiszedtettem és beletettem az ominózus verset, és aláírtam a nevét. Kiderült azonban, hogy nem ő volt, és már együtt Jékelyt vettük gyanúba, de ő szintén ártatlannak bizonyult. Egy év is eltelt, amikor más ügyben felhívott Weöres, és a beszélgetés végén a maga jellegzetes, éneklő hangján megkérdezte: „*Mondd, Lacikám, szokott még neked verseket küldeni Ifj. Kanalas Béla?*” Így tudtam meg, hogy ő volt, de játszottam a tudatlant. Domokos Mátyással írtunk Weöresnek egy gonosz levelet

Illés Endre nevében. Végül minden tisztázódott, de Kanalas Béla ügye sokáig foglalkoztatta az irodalmárokat.

M. G.: – *Hogyan élte meg, hogy már induláskor kettétörték pályáját, s ez miképpen hatott alkotói törekvéseire, a versírásra, hogyan dolgozta ezt fel?*

– A legkevésbé az nyomasztott, hogy az *Őserdőt* betiltották, ezt természetesnek vettem, hiszen a fél magyar irodalmat betiltották, nem közölték, aki nem az elvárásoknak megfelelően írt. Másrészt akkor már benne voltunk a fordulat évében, és a *Collegium* szelleme is megváltozott, így nem ért meglepetésként. Sokkal jobban féltem attól, hogy nem kapok állást, netán börtönbe csuknak. Ehhez a létkérdéshez képest eltörpült, hogy nem jelenhettem meg a kötetem. Azt hadd tegyem hozzá, a rend kedvéért, amit sokszor elmondtam már, hogy az *Őserdőt* a makói *József Attila Társaság*, aminek egyik alapítója voltam, egyik irodalmi estje bevételéből finanszírozta. Megvan ma is a nyugta, olcsón vállalta a nyomda, ráadásul csak a szedést meg a tíz korrektúrát kellett kifizetnem.

M. G.: – *Jogos volt a félelme, hiszen Pesten nem sikerült állást kapnia.*

– Akkoriban az egyetem befejezése után be kellett menni a minisztériumba, egy bizonyos szobába, ahol megtudtuk, hogy hová neveznek ki. Az ott kapott papíron az szerepelt, hogy Vas megyébe mehetek, és csak általános iskolában taníthatok. Mégis nagyon boldog voltam, hiszen a *Collegium*ból való kizárásom után attól tartottam, hogy az egyetemről is kirúgnak. Azt, hogy állást kapok, el sem tudtam képzelni. Vas István megkérdezte tőlem a diploma megszerzése után, hogy hogyan tovább, mire mondtam neki, hogy megyek Körmentre. „Dehogy mégysz Körmentre – válaszolta ő – neked itt a helyed Pesten, mindjárt felhívom Kardos Lacit.” Kardos Pándi apja volt. Megpróbáltam Vast lebeszélni róla, de már elkéstem, és jól hallottam, amint Kardos azt mondta a telefonba, hogy Lator osztályidegen, az apja dzsentri földbirtokos volt, a *Collegium*ból kiebrudalták, a kötetét betiltották, jobb neki, ha néhány évre eltűnik vidéken. Mire Vas István elsötétült tekintettel azt mondta nekem, hogy igazad volt. Ennek is van folytatása, mert Kardos László 1956-ban, amikor összetalálkoztam vele, indulatosan elítélte a szovjet beavatkozást.

M. L.: – *A Körmenten töltött időszakról úgy nyilatkozott, hogy „gyógyító szanatóriumnak” érezte „az űzött vad pesti évek” után.*

– Igen, ez így van, a pesti idegbajos, szorongatott helyzetem után nagyon szerettem ezt az életszakaszomat. Ráadásul végül nem általános iskolába, hanem a körmenti gimnáziumba kerültem, úgy tudom most, hogy a Vas megyeiek jóindulatának köszönhetően.

M. L.: – *Milyen szellemi közeg fogadta a határ menti kisvárosban?*

– A körmenti gimnázium csodálatos volt, először is remek tanárok voltak, az egyik fizika–matematika tanárnő kisvártatva már a Közgazdasági Egyetemen lett oktató, egy másik tanár, Bajusz Sándor világhírű gyógyszerész-vegyész, akadémikus lett. Ráadásul az igazgató előtt, aki párttag volt, bármit mondhattunk, soha nem fordult elő, hogy feljelentett volna bennünket. Körmenten jöttem rá, hogy született tanár vagyok, s nagyon élvezem, hogy ott ül előttem huszonöt gyerek, akiket úgy kell tanítanom, hogy valahogy eljusson a fejükbe az, amit mondok nekik. Nagyon szerettek, most is hívnak az érettségi találkozóikra, és azt mondják, hogy én voltam a legjobb tanárunk.

M. L.: – *Hogyan tartotta fenn ez idő alatt a kapcsolatot a pesti irodalmi élettel, illetve annak képviselőivel?*

– Egyrészt rendszeresen kaptam munkát Kormos Istvántól, aki az egész hallgató magyar költészetet eltartotta. Az ő nevéhez fűződik többek között a *Szerelmes kalendárium*,

a *Szerelmes ezüst kalendárium* és a *Szerelmes arany kalendárium*. Kormos szólt nekem is, hogy fordítsak szerelmes verseket. Az ő ötlete volt a meseírás is. Írtam egyet, egy Arany László gyűjtötte népmese volt az alapja, amiben szerepelt egy gonosz király, úgy hívták, hogy Világbíró Mátyás. Amikor felküldtem Pestre, másnap Kormos expressz levelet küldött, hogy „nagyon jó, közöljük, csak utólagos engedelmekkel Világbíró Mátyásból Zöldszakállú király lett”. Jellemző volt az akkori viszonyokra, hogy veszélyes lehetett, ha egy gonosz uralkodót Mátyásnak hívnak. Kormos mellett Vas István látott el még munkával. Körmenden fordítottam Shakespeare *Cymbeline*-jét, amit nem volt egyszerű megkapnom, mert pályázni kellett rá, négy felkért próbafordító közül végül nekem adták a színdarabot, a Rába-parton fordítottam. Szóval kapcsolatban álltam a munkaadóimmal, rajtuk kívül leveleztem is többekkel, ami persze nem pótolja a személyes találkozásokat. Ugyan időről időre feljöttem Pestre, mégis óhatatlanul kissé kiestem ebből a közegeből addigra, mire 1955-ben visszahívtak a fővárosba.

M. G.: – Egyből a kiadónál ajánlottak megbízást?

Igen. Akkor még Új Magyar Könyvkiadónak hívták. Úgy tudom, Juhász Ferenc is támogatta az ügyemet, de végül Bodnár György – aki egyébként a másik oldalon állt, korábban Révai József személyi titkára volt, de a barátságunk valahogy túlélte ezt – szólt Rákos Ferenc igazgatónak az érdekemben. Sokat töprengtem rajta, érdemes-e hátrahagynom azt a nyugalmat és békességet, ami Körmenden körülvelt, de végül elfogadtam a felajánlott munkát. Eleinte a szovjet irodalomra szakosodtunk, én is az orosz szerkesztőségénél kezdtem. Az 1956-os forradalom teremtett lehetőséget az átszervezésre – a kiadóban megalakuló forradalmi bizottságban én is benne voltam –, és Európa Könyvkiadó néven már a világirodalom felé fordultunk.

M. G.: – *Domokos Mátyás, aki a magyar irodalmi műveket megjelentető Szépirodalmi Könyvkiadónál tevékenykedett évtizedeken keresztül, a következőképpen idézi fel a korabeli viszonyokat: „...fogaskerékrendszerbe igyekezett nemcsak a Szépirodalmi Könyvkiadót, de az egész világmindenséget beleszorítani a létezett szocializmus”. Majd hozzát teszi, hogy a „megkötöttségeken – fogaskerékrendszeren – belül aztán csakugyan »szabadok« voltunk, s azt csináltuk, amit legjobb belátásunk szerint akartunk, mint a mobil-artos Harasztý István madara; a madár kalickáján mindig tárva-nyitva az ajtó, csak akkor csukódik be, ha történetesen eszébe jutna belőle kirepülni.”² Az Európa Könyvkiadónál, ahol a világirodalommal foglalkoztak, mennyire tudtak szabadon mozogni ebben a bizonyos „fogaskerékrendszerben”?*

– Nagyon találonak érzem Domokos Matyi leírását, és ez a világirodalmi részlegre fokozottan érvényes volt. A tiltások és kényszerek ellenére bennünket korántsem cenzúráztak úgy, mint a magyar irodalommal foglalkozó kiadókat, hiszen az ötvenhatos szerepvállalásuk miatt bűnösnek bélyegzett írók műveiben nagyítóval keresték a rendszerellenes utalásokat. Nálunk ilyen nem volt, mert a világirodalmat kevésbé tudták ellenőrizni, a hatalom képviselői nem ismerték a Nyugaton megjelent műveket. Bizonyos mértékű öncenzúrárt kénytelenek voltunk gyakorolni – nem adtuk ki például Arthur Koestler vagy George Orwell műveit, bár meglepő módon az 1984 és az *Állatfarm* még a Kádár-rendszer végén megjelenhetett –, illetve be kellett tartanunk azt a szabályt, hogy a kiadványaink bizonyos hányada szovjet, illetve népi demokratikus irodalom legyen. Még ebben is volt mozgásterünk, mert a szovjetekhez soroltunk olyan klasszikusokat, mint Tolsztoj, Dosztojevszkij és Csehov, Thomas Mannt pedig népi

2 Domokos Mátyás: *Leletmentés*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 10.

demokratikusnak tekintettük, mivel a későbbi NDK területén született. Nem kizárólag a politikai áthallások miatt volt nehéz egy-egy művet megjelentetni, hanem az úgynevezett erkölcsi szempontokra is tekintettel kellett lennünk. John Updike botrányosnak számító könyve, a *Nyúlcipő*, mely nyíltan beszél a testi szerelemről, a fordítás elkészülését követően még évekig várt a kiadásra, de azért óvatosan ezen a téren is feszegethettük a határokat.

M. G.: – *Magyarul jelenhetett meg először teljes egészében Mihail Bulgakov A Mester és Margarita című regénye, ami szintén nagy dolog volt. Hogyan sikerült ezt elérni?*

– Valamelyik szovjet folyóirat közölte folytatásokban a regényt, de alaposan meghúzták. Mi a kiadóban azon gondolkodtunk, hogyan lehetne a teljes művet megjelentetni. Wessely László – aki „a munkásmozgalom régi harcosa” volt, meglehetősen furcsa figura, róla mintázta Illyés Gyula a *Humok Párizsban* Venceljét – ismerte Bulgakov feleségét, és amikor mód nyílt a megjelentetésre, megkérte az özvegyet, hozza át a kihagyott részeket, ő pedig a bundabugyijában elrejtve csempészte be a kéziratos lapokat. Így történt, hogy a teljes szöveg előbb jelent meg magyarul, mint oroszul, a hatvanas évek végén, Szöllősy Klára fordításában.

M. G.: – *Domokos János előbb irodalmi vezetője, majd igazgatója volt a kiadónak. Hogyan emlékszik az ő szerepére? Össze tudta egyeztetni a rendszer iránti elkötelezettségét a szakmaisággal?*

– Nem tudom, hogyan tudta összeegyeztetni, de az biztos, hogy amennyire rendszerhű volt, annyira renitens is. Amikor együtt képviseltük a kiadót egy megbeszélésen, tanúja voltam, ahogy azt ordította a felettesének: „*Hazudsz! Fogd be a száád!*” Hadd mondjak el még egy történetet vele kapcsolatban! Curzio Malaparte *Kaputt* című zseniális riportregényének kiadására készültünk, és hosszan vitatkoztunk azon, hogy megjelentethetjük-e a művet sértetlenül, vagy csak szemelvényeket közöljünk belőle, ugyanis kendőzetlenül tárja az olvasó elé a kegyetlen háborús körülményeket. Én a teljes közlés mellett érveltem, Domokos először nem akarta vállalni, végül mégis beleegyezett, azzal a feltétellel, hogy írassunk hozzá egy előszót. Felkértük S. J.-t, aki hamarosan hozta az írást, elolvastam, jónak találtam, bevitettem Domokosnak. Ő is megnézte, majd felkiáltott: „*Nem elég jó! Meg kell írni, hogy Malaparte fasiszta volt.*” S. J. hazament, megírta. Néhány nap múlva megismétlődött ugyanez a jelenet. A harmadik változatot már elfogadta az igazgató. Mikor S. J. kiment, Domokos utánanézett, s megjegyezte: „*Igazi magyar ember ez az S. J., az ellenkezőjét is megírja annak, amit gondol.*” Ez is jellemző volt Domokosra, aki kétségkívül próbált idomulni a rendszerhez, de mindig szem előtt tartotta, hogy az igényes irodalmat eljuttassuk az olvasókhoz, és valóban jelentős műveket tudtunk rá támaszkodva kiadni, olyan sorozatokat indítottunk, mint a *Lyra Mundi*, az *Európa Zsebkönyvek*, a legfrissebb irodalmat közlétező *Modern Könyvtár*, valamint *A világirodalom klasszikusai*, az a legszínvonalasabb irodalmat adta közre. Nem vagyok benne biztos, hogy a mai szabad, ámde másfajta kényszerek között lavírozó könyvkiadásban elképzelhető volna hasonló széria.

M. L.: – *Sokakkal a kiadói munkája révén került kapcsolatba. 1955-ben így ismerte meg feleségét, Pór Juditot is. Milyen közös munkáik voltak?*

– Kezddő orosz szerkesztőként rám bízta Jeszenyin verseskötetét. Pór Juditot adták mellém, hogy segítsen, mert ő nagyszerűen tudott oroszul, mint később kiderült, a francia nyelvben is kiváló volt. Így ismerkedtünk meg, s a munkakapcsolatból hamarosan szerelem, majd házasság lett.

M. G.: – *A fordítói tevékenység rendszeres maradt, és előállt az az érdekes helyzet, hogy műfordításait tartalmazó kötete, a Kalandok, szenvedélyek korábban jelent meg, mint első önálló verseskönyve. Hogyan nyílt erre lehetősége?*

– Az Európa Kiadó a forradalom után segítő szándékkal megjelentette ismert műfordítók válogatott kötetait, hogy azért is kapjanak honoráriumot. Soronként fizettek, ezért mondta Kormos, hogy ősi magyar nyolc hatvanasban írta a verset, mert akkor nyolc forint hatvan fillér járt minden verssor után. Így jelentek meg mások mellett Weöres Sándor, Kardos László, Áprily Lajos, Illyés Gyula, Vas István, Rónay György és Kormos István műfordításai. Kormos javasolta Domokosnak, hogy adják ki az én kötetemet is. Nagyon örültem a lehetőségnek, mert akkor még szóba sem kerülhetett a verseim megjelenése, a *Kalandok, szenvedélyek* amolyan pótverseskötetnek tekintetem.

M. L.: – *Másokkal szemben úgy véli, hogy – a nyelvek közötti átjárás nehézségei ellenére – igenis lehet és kell verset fordítani, sőt egy 2001-es tanulmányában azt is hangsúlyozza, hogy „erős áramütést mindig vagy majdnem mindig fordított versektől” kapott, s hogy bizonyos versek csak magyarul hatnak önmre.³*

– Változatlanul ez a véleményem. Apollinaire gyönyörű sorai – noha el tudom mondani franciául is – magyarul, Vas István fordításában hatnak rám elemi erővel: „*Letéptem ezt a hangszálat / Már tudhatod az ősz halott / E földön többé sohse látlak / Ó idő szaga hangszálat / És várlak téged tudhatod.*” Ha egy verset magyar nyelven olvasok, másképp szól meg bennem, de ha például franciául, akkor is másképp hallom, hiába értem az eredeti változat minden szavát, nem biztos, hogy bennem is megjelenik a vers teljes asszociációs hálója, egy-egy kép vagy kifejezés háttere, mindaz, ami egy francia befogadónak magától értetődő.

M. G.: – *A fordítónak ragaszkodnia kell az eredetihez, vagy elrugaszkodhat attól, és saját költői hangjához igazíthatja a verset?*

– A Nyugat első nemzedéke a költőiséget tartotta szem előtt, azt vallották, hogy a fordítás legyen szép vers. Illyés Gyula és Szabó Lőrinc fellépésével mindez megváltozott. Szabó Lőrinc például a konok szöveghűség jegyében átírta fiatalkori – még Babits és Tóth Árpád hatására született – Verlaine-fordításait, és amikor a kiadóban Verlaine-kötetet szerkesztettem, nem járult hozzá, hogy közöljük a korai fordításokat. A következő nemzedék képviselői – Weöres, Jékely, Vas István, Kálnoky, Rónay –, ha lehet, még inkább ragaszkodtak az eredetihez. Kálnoky azt is megpróbálta elérni, hogy ugyanazok a szavak rímeljenek, mint az idegen nyelvű versben. Véleményem szerint, amennyire lehet, szöveghűségre kell törekednie a fordítónak akkor is, ha ezzel sokat vesződik, de úgy, hogy a fordítás magyarul is vers legyen. Egyszer lefordítottam Giacomo Leopardi *A remete rigó* című versét, amelynek egyik sora így szól az eredetiben: „*acélcsövek távol dörgése*”. Sokat töprengtem rajta, vajon milyen acélcsövekről lehet szó, és arra a következtetésre jutottam, hogy fegyverek ropogását hallja a költő. Először megkísértett a gondolat, hogy puskát írjak, de végül változatlanul hagytam ezt a sort. Jóval később került a kezembe Eugenio Montale egyik tanulmánya, amelyben arról értekezik, hogyan változott bizonyos szavak költői értéke, funkciója az idő múlásával, és kifejti, hogy Leopardi idejében, a kor ízlésének megfelelően, nem volt ildomos egy versben fegyverekről, puskákról írni. Fordítás közben erről fogalmam sem volt, valahogy mégis megéreztem, hogy az acélcsövek említése odaillő.

3 Lator László: *Lehet-e verset fordítani?* In: *Szabad szemmel*. 322.

M. L.: – *Goethétől a Vándor éji dalát többen is átültették magyarra. Nagyon szép fordítások születtek, de ez a vers is jól példázza, milyen nehéz megközelíteni az eredetét.*

– Az a vers – bár többen nagyon szépen fordították – lényegében lefordíthatatlan. Több ilyen vers van egyébként. Gondoljanak Petőfi Sándor jellegzetes soraira („*Megy a juhász számaron, / Földig ér a lába*”), vagy akár a gémeskút ábrázolására. Ha ezt franciára szeretném fordítani, rátalálhatok a megfelelő szavakra, mégsem tudom közvetíteni azt a hangulatot, azokat a mögöttes asszociációkat, amelyeket a vers felidéz a magyar olvasóban.

M. L.: – *A két tevékenység hogyan viszonyul egymáshoz? Visszahatnak-e a fordítások saját költészetére?*

– Nem veszem észre, hogy visszahatnak, de – hasonlóan a nyugatosok felfogásához – úgy érzem, a fordítás elválaszthatatlan a versírói tevékenységtől, ugyanolyan komolyan veszem, és ugyanolyan öröömöm telik benne. Ráadásul abban a szerencsés helyzetben voltam már Körmenden is, aztán az Európa Könyvkiadóban különösen, hogy magam választhattam ki azokat a verseket, amelyeket lefordítottam. Leveleim tanúsítják, hogy szerkesztőként magam is szabad kezet adtam fordítóknak. Illyésnek javasoltam például, hogy fordítson Cocteau-verseket, de a választást rá bízta. Az is előfordult, hogy a költők kerestek meg azzal, hogy összegyűlt egy kötetnyi fordításuk, és szeretnék kiadni. Ha volt rá lehetőség, megjelentettük.

M. G.: – *Azt, hogy miért húzódott el annyira költői pályakezdése, a már tárgyalt politikai körülmények magyarázzák. 1969-ben jelent meg a Sárangyal, két évtizeddel az Óserdő elkészülte után. Mi változott akkorra? Milyenek voltak a viszonyok, amelyek lehetővé tették a bemutatkozást?*

– Egyre szabadabban lehetett olyan verset írni, amelyet én akartam. Úgy éreztem, hogy a *Sárangyal*-ból még a forradalom után is ki kellett volna hagyni bizonyos verseket vagy verssorokat. Engedjék meg, hogy fellapozzam a kötetet, és két idézettel megvilágítsam, mire gondolok. „*Ez a bűn hajléka, ime a bűn / hajléka, hasonlatos Sodomához. / Aki tudja a csillagok útját, / menekül, vagy gyenge galambot / áldoz.*” (Sodoma) „*A látó így szól: Jeruzsálem / leánya, háromszor jaj neked! / Sáskán él s fűvön, mert a fejsze / a fák gyökerére vetett.*” (A szabadsághoz) Veszélyes gondolatok voltak ezek, börtön járt volna értük, ha akkor megjelennek. Kompromisszumok árán viszont nem akartam a kötetet, inkább kivártam a megfelelő pillanatot. Folyóiratokban rendszeresen publikáltam, az *Élet és Irodalom* is közölte azokat a verseimet, amelyeket a korabeli viszonyok között vállalhatónak tartottam. A *Sárangyal* kéziratát először a Magvető Kiadónak adtam, de ők nem akarták, vagy nem merték kiadni, ezért átvittem a Szépirodalmi Kiadóhoz, ahol Illés Endre azt mondta: „*Nagyon sötét ez a költészet. Legalább lenne katolikus, mint Pilinszkyé.*” Merthogy Pilinszkynek bizonyos határig az volt a mentsége, hogy katolikus világnézetű lírát művelt, abban helyénvaló a tragikum. A *Harmadnapon* esetében azért azt mégis kikötötték, hogy a külső megjelenése ne legyen esztétikus. Hiába lett csúnya, mégis szétkapkodták egy hét alatt, s a Teleki téren óriási felárért lehetett hozzájutni. Visszatérve a *Sárangyal*hoz, a Szépirodalmi is nehezen vállalta a közlést, de mivel Juhász Ferenc, akinek a szava sokat számított, kedvező lektori jelentést adott, végül Illés hozzájárult a kiadáshoz.

M. G.: – *Nem is volt semmilyen kikötése?*

– Nem, egyetlen szót sem kellett megváltoztatnom, az én elképzeléseim szerint került nyomdába a könyv.

M. L.: – *Hogyan emlékszik a kötet fogadtatására?*

– Nem volt egyöntetű, például a *Népszabadság* kritikusa – bár valamelyest méltatta a kötetet – ugyancsak a versek sötét tónusát emelte ki. Fodor András pedig, aki mindig

erősen kiállt a barátai mellett, írt az illetőnek egy dörgedelmes levelet, amelyben kifogásolta az itt-ott negatív kritikát, mire a szerző arra hivatkozott válaszában, hogy Pándi nyúlt bele a cikkbe. Sokkal rosszabbul esett, hogy a *Jelenkorban* megjelent egy fanyalgó bírálat Bécsy Tamás felesége, Futaky Hajna tollából. Talán azért fogalmazott annyira lesújtóan, mert tartott a politikai következményektől, de azt nyíltan nem akarta megírni, amit elvártak tőle.

M. L.: – *Emeljünk ki pozitívabb észrevételeket is, hiszen például Illyés Gyula biztatta a versírásra, hangsúlyozta a kötet sokszínűségét, utalva a két végre, a Hajnalkára és a Szomjúságra.*

– Illyés később is nagyra értékelte a verseimet, ami talán meglepően hangzik, hiszen azt gondolnánk, hogy ő idegenkedett tőlük, s inkább Weöres kedvelte az írásaimat, pedig éppen a fordítottját tapasztaltam. Persze igen kedvező kritikákat is kaptam, például Fodor András közölt nagyon szép, méltató elemzést a *Kortársban*, később Domokos Mátyás, Lengyel Balázs, Csűrös Miklós és Ferencz Győző értekezett alaposan, szakszerűen a munkáimról, időnként az egekbe emeltek.

M. L.: – *Ha már Lengyel Balázst említi, idéznék egyik kritikájából. A Fellobban, elhomályosul kötet kapcsán írja, hogy egyetlen téma foglalkoztatja a versekben, a létezés, de nem metafizikai értelemben, hanem a „létezés mint érzet” áll a középpontban.*⁴

– Nagyon találónak érzem Lengyel Balázs gondolatát, pontos és kifejező, amit ír. Kétségkívül jobban érdekel az olyan látvány vagy tárgyi világ, amelyen keresztül el tudok jutni az elvontságig, de csak ilyen áttételesen tudok közelebb kerülni az absztrakcióhoz.

M. L.: – *Méltatói közül kiemelte Domokos Mátyást is, akinek hadd idézzem azon megállapítását, melyben aláhúzza, hogy „a Létezés egyetlen ösképletét” írja fel a halál „fekete táblájára”, miközben kifejezi „rettenetes vágyódását az »édes semmiségek«, az élet »részeg kedve« után.”*⁵ *Egyetért a kritikussal?*

– Ez is tökéletesen helytálló megállapítás. Domokos különösen árnyaltan és tartalmasan fogalmazza meg, amit gondolok, és a verseimben próbálok kifejezni.

M. L.: – *Mi a háttere annak, amire itt Domokos is utal, de amit Lengyel Balázs is megemlít az idézett kritikájában, azaz hogy a félelem és az életöröm viszonylag kiegyensúlyozottan van jelen költészetében?*

– Erre nem tudok válaszolni. Nyilván ilyen az alkatom és az élettapasztalatom. A félelemtől sosem tudunk teljesen megszabadulni, mert pontosan tudjuk, hogy az életünk véges, bármikor meghalhatunk, de az életöröm legalább egy időre elfeledteti velünk mindezt.

M. L.: – *A megmaradt világban megemlíti, hogy Kutlán István kárpátaljai alkotó tanította festészetre, s mestere hívta fel figyelmét „a hatékony hiány”, a „bevégtetlen teljesség” szerepére, arra, „hogy nem kell minden vonalat meghúzni, minden részletet aggályosan kidolgozni, hogy egy-egy folttal, tárgyitöredékkel egy-egy kiválasztott valóságdarabról mindent el lehet mondani.”*⁶ *Ezt a festészetben elsajátított technikát mennyire alkalmazta a versek megformálásakor?*

4 Lengyel Balázs: *A létezés fantasztikuma*. In: *Zöld és arany*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 458–463.

5 Domokos Mátyás: *Ösképlet verseiben*. Tiszatáj. 1976/4. 64–66.

6 Lator László: *A megmaradt világ. Emlékezések*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2012. 34.

– Nagyon erősen. A versről is azt gondolom, hogy nem kell mindent beletenni, sokszor többet mondhatunk el azáltal, ha kihagyunk bizonyos részleteket. Rögtön hozzáteszem, hogy azoknak a vonaloknak, amelyek végül megmaradnak, nagyon pontosaknak kell lenniük. Nemcsak Kutlán Istvántól, az ismert kárpátaljai festőtől tanultam ezt, hanem apámtól is, aki fiatalkorában próbálkozott a festészettel.

M. G.: – *Lírájában kezdettől fogva újra és újra feltűnik a testi szerelem. A versekben megjelenő érzékiség, a természet burjánzásának képei mintha transzcendens dimenzióba emelnék az élményt, mely egyszerre jelenti a megsemmisülést és a feltámadást, az újjászületést, legalábbis én így olvastam. Hol húzódik a kimondás határa, amikor nem válik pornográfá, obszcénné a versbeszéd?*

– Nehéz kérdést tett fel. A nyolcvanas években a feleségem fordításában jelent meg Benoîte Groult *A szerelem fészkei* című szókimondó, erotikus regénye, melynek bevezető fejezetében a szerző kifejti, mennyire nehéz a testi szerelemről beszélni, mert ha ezt a szót használom, akkor az elvont és tudományos, ha azt a szót választom, akkor az útszéli és trágár, vagyis nincsenek megfelelő szavaink a nemi szerveinkre és a testi érintkezésre. Ezzel a problémával én is szembesültem, de azt gondolom, bizonyos határig elmerészkedhetünk, és akár emelkedett szövegben is leírhatjuk azt a szót, amit vulgárisnak, szeméremsertőnek érzünk. Vas István *Csak azt nem* című versében csupán körülírja a női nemi szervet, én viszont elég messzire mentem, amikor áhítatosan a nevén neveztem. A közelmúltban Nyíregyházán rendeztek egy borkóstolóval egybekötött irodalmi estet, ahol beszélgetőtársam, Veiszer Alinda megkérdezte tőlem, fel merném-e olvasni *Orpheusz* című versemet. Mondtam, hogy egész más leírni, mint közönség előtt felolvasni, de végül sikerült rávennie. Nem tudom ellenőrizni, hányan háborodtak fel rajta, de a többség láthatóan elfogadta.

M. G.: – *A tér, a tárgyak kötet élére prólogusként a Szürke műterem című költemény került, mely Váli Dezső festményéhez kapcsolódik, más verseiben pedig Mednyánszky László vagy Csontváry Kosztká Tivadar képe jelent ihlető forrást. A versanyagot egy 1970-es költemény, A szobrász zárja, amely nem először szerepel kiemelt helyen. Miért vált fontossá a képzőművészeti alkotások megidézése és leírása?*

– A háttere ennek az, hogy kamaszkoromban magam is festőnek készültem, a már említett Kutlán Istvánhoz jártam tanulni a mesterséget, és a festészet ma is erősen hat rám, nagyon elevenen belém tud költözni a látvány, a mondanivaló. Mednyánszky képeit mindig nagyon szerettem, és az *Őszi világ* című festménye – miközben tájképként is szemlélhető – elsősorban az emberi létezésről szól. Azt talán nem is kell magyarázni, miért oly kedves nekem Csontváry *Magányos cédrusa*, hiszen a magyar, sőt az európai festészet egyik legnagyobb alkotása. Mindig azt közvetítette felém, hogy az emberiség valami nagy dolog körül kering, amit a cédrus testesít meg. Csontváry képeire is jellemző, hogy van, amit nagyon pontosan megrajzol, de van, amit félbehagy, és ezt a módszert, amint korábban is kiemelttem, a versalkotás terén is magaménak érzem. Mindig szerettem hangsúlyos helyre tenni *A szobrászt*, mert olyan művészi tevékenységet jelenít meg, amelyik összefüggésbe hozható a versteremtés folyamatával. Ahogy a szobrász formát ad mindannak, ami a kőben rejlik, a megalkotott vers éppúgy az emberi létezést próbálja megragadni a maga eszközeivel.

M. G.: – *A kötet két verse elejére mottót helyezett, ami azért is figyelemre méltó, mert nem megszokott eljárás önnél. Miként indította el az elmúlással szembenéző versbéli gondolatokat Tomasi di Lampedusa A párduc című regénye?*

– Bennem mindig hihetetlenül visszhangos, tragikus jelenet volt, amikor a herceg egy erkélyen ül, és úgy érzi, „széles, egymásra torló hullámokban hagyja el az élet”. Az *Elváltozik és A herceg halála* egyaránt halálvers, mindkettő tárgyiasítva beszél az elmúlásról, ami egyszerre személyes is, mert az én halálélményem is benne van, miként a háborúban átélt pusztulás látványa és a feleségem halála.

M. L.: – A költészet és a műfordítás mellett életművét végigkíséri a vers genezisééről és természetéről, a költészet mesterségéről és technikájáról való gondolkodás, és eszme-futtatásait időről időre könyv formájában is közzéteszi. Így jelent meg a *Szigettenger*, a *Kakasfej* vagy filozófia, legutóbb pedig a *Szabad szemmel*. Mi indította arra, hogy ne csak a verseken keresztül szólítsa meg olvasóit, hanem az esszé műfaját is rendszeresen művelje?

– Fiatalkoromban még nem állt kezemre az esszé, de érett fejjel úgy éreztem, hogy biztosabban tudok mozogni ezen a terepen, különféle munkáimon, kisebb kritikákon keresztül megtanultam, hogyan lehet úgy írni esszét, hogy a lehető legpontosabban, és persze egyszerűen, sallangmentesen, cirkalmak és elméleti képletek nélkül közöltessem meg az irodalmat. Ebben is erősen hatott rám a feleségem, akinek jó érzéke volt a prózához – halála után jelent meg *Lóháton Rómában* című esszékötete –, sokat tanultam az ő írásmódjából. Másrészt annak reménye ösztönzött, hogy költői gyakorlatommal, mesterségbeli tudásommal, hallásommal olyan szempontokat is felvethetek egy-egy életmű vagy vers ürügyén, amit az irodalomtudomány nem képes elmondani. Esszéimben engem elsősorban nem a vers mondanivalója érdekel, hanem a költészet mestersége.

M. L.: – Pályakép Kálnoky Lászlóról című írásában, mely a *Szabad szemmel* kötetben is olvasható, *Alföldy Jenő kismonográfiáját ekképpen méltatja*: „Mennyire igaz van Alföldy Jenőnek, hogy nem enged a divatos módszertanok csábításának. Hogy nem beszél tudós tolvajnyelven, hogy mer, akár bonyolult dolgokról is, egyszerűen írni. Elfogulatlanul közeledik a költészethez, eltűnődik egy-egy vers jelentésén, s megpróbálja felfejteni, megmagyarázni, közel hozni az olvasóhoz. Kitapintani a mögöttes élményeket, megfejteni egy-egy kép létrejöttének titkait, állomásait.”⁷ *Úgy tűnik számomra, mintha az itt megfogalmazódó gondolatsorban, vagyis hogy Alföldy Jenő másképp közelít tárgyaéhoz, mint általában az irodalomtörténészek, kritikusok, egyúttal saját eljárásának főbb ismertetőjegeit is számba venné.*

– Eredetileg az *Élet és Irodalomban* jelent meg az a kritika, amelyből idézett. Nincs hozzáfűznivalóm, mert valóban pontról pontra a magam felfogását fedeztem fel abban, ahogy Alföldy Jenő minden felesleges elméletieskedés nélkül tudott írni Kálnoky lírájáról.

M. G.: – Az elődök között voltak olyanok, akik példát mutattak az esszéírás terén?

– Nagyon szeretem a nyugatosokra jellemző tartalmas, igényesen megformált, olvasható esszét, főként Babits és Kosztolányi írásait. A világirodalom történetéről számomra kezdettől fogva Szerb Antal irodalomtörténete nyújtotta a legelevenebb és legmaradandóbb élményt. Ugyancsak közel áll hozzám Halász Gábor és Gyergyai Albert esszévilága. Az említett alkotóknak volt hallásuk a versre, mindamelllett a filológus alaposágával tudtak írni az irodalomról, a költészetről, ahogy erre nagyon kevesen képesek.

M. G.: – *Nemcsak a saját életműben, de a kortárs magyar irodalomban is különleges helyet foglal el a beszélgetésünkben többször szóba hozott könyve, A megmaradt világ, amely teljesen mást és sokkal többet ad, mint a megszokott memoárok, nem csupán az emlékek és a hozzájuk tartozó infor-*

7 Lator László: *Pályakép Kálnoky Lászlóról*. In: *Szabad szemmel*. 76–77.

mációk elősorolását. Hogyan dolgozta ki magának azt az egyéni nyelvet és elbeszélésmódot, mely a kötetben megmutatkozik?

– Mondhatnám, hogy azt éreztem, így kell írnom, de nyilván ez nem volt ennyire egyszerű. Amikor megkaptam azt a több száz oldalas interjút, amit az *Országos Széchenyi Könyvtárban* csináltak velem az életemről és a pályámról, adódott az alkalom, hogy létrehozak belőle egy írásban is elfogadható önéletrajzot. Hozzá is kezdtem, de valamiért nem ment, az anyag nem akart engedni nekem. Egyszer csak megszülettek azok a hosszú, gyakran fél oldalakat betöltő mondatok, amelyek különböző helyszíneket és idősíkokat kapcsolnak össze. Nem győzöm hangsúlyozni, hogy *A megmaradt világ* nem szabályos önéletrajz, sosem írtam naplót, nem voltak feljegyzéseim, csak az emlékeimre hagyatkozhattam. Az emlékezet viszont bizonytalan, megmásít, kihagy, esetleg felerősít bizonyos mozzanatokot, s talán jól tükrözi mindezt az általam kialakított fogalmazásmód. A kötet egyszersmind műhelytanulmány a vers születéséről, a *Zsinórpaddás* ciklusban néhány vers elemzésére vállalkoztam. Ez nagyon kényes műfaj, mert a saját verseimet nem minősíthettem, de nem is erre törekedtem, csupán azt próbáltam felfejteni, milyen élmények húzódnak a háttérükben.

M. G.: – *Az volt a benyomásom az említett önelemzések, műhelyessék olvasása közben, hogy elébe akar menni azoknak az értelmezéseknek, amelyek a költői szándékot figyelmen kívül hagyják. Azért is gondoltam ezt, mert számos esszéjében vitába száll – olykor kimondva, máskor burkoltan – bizonyos teoretikus megfontolásokkal, így például a hermeneutikai vagy dekonstrukciós szövegértelmezéssel, a szerző halálát hirdető nézetekkel.*

– Jól látja. A *Kakasfej vagy filozófia*, illetve legutóbbi esszékötetem, a *Szabad szemmel* ilyen értelemben vitairatnak is tekinthető, amelyben csipkelődve, olykor kíméletlenül szálllok szembe bizonyos elméleti felfogásokkal.

M. L.: – *Az ELTE-n indította el, majd az Eötvös Collegiumban folytatta versfordító szemináriumát, melynek középpontjában a költői mesterség és a stílusgyakorlat állt. Magyarországon kevés előzménye volt ennek a stúdiumnak, leginkább a Négyesy-féle szeminárium juthat eszünkbe róla. Hogyan kezdődött?*

– Még a kiadóban dolgoztam, ahová a fiatal fordító- és költőjelöltek gyakran behozták és megmutatták az írásaikat. Nagy Péter, a Világirodalmi Tanszék professzora vetette fel, hogy indíthatnék az egyetemen egy olyan szemináriumot, ahol ezt a tevékenységet rendszeressé tenném, és tanítanám a műfordítás módszertanát. Rövid gondolkodás után ígert mondtam, de – szemben Kardos Lászlóval, aki korábban kifejezetten a fordításról tartott előadásokat – nemcsak a műfordítással foglalkoztam, hanem a költészettel is. Az órákon elolvastuk és megbeszéltük, elemeztük a tanítványaim verseit, nyíltan megmondtam nekik én is, illetve ők is egymásnak, ha valami nem tetszett, de a véleményünket mindig meg kellett indokolni. Az általános költészettani, formai ismeretek átadásán túl mindenkit tehetségéhez mérten próbáltam elindítani a pályán, vagyis nem mondhattam ugyanazt Vörös Istvánnak, amit Ferencz Győzőnek vagy Tóth Krisztinának, amit Imre Flórának. Négyesy László stílusgyakorlata működött hasonlóképpen, odajárt a századforduló táján Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula, Oláh Gábor. Vészi Endre írja valahol, hogy amikor Illyés Gyulának megmutatta első verseit, Illyés azt mondta, hogy van tehetsége a költészethez, de először tanulja meg a mesterséget Négyesy könyvéből.

M. L.: – *Ha jól tudom, ez a tankönyv önnek is megvolt gyermekkorában.*

– Igen, én is abból tanultam meg a versírás alapjait. Nekem nem Illyés, hanem édesapám adta a kezembe, aki – bár nem volt irodalmár – sokat olvasott, de máig sem tudom,

honnan volt meg neki ez a könyv. Egyébként Waldapfel József tartott hasonló szemináriumot egyetemista koromban, hozzá járt például Rába György, Kormos István, Lakatos István, de hamar kiderült, hogy Waldapfel átállt a hivatalos művelődéspolitika oldalára, onnantól ideológiai tananyagot akart közvetíteni, így ez a szeminárium elsorvadt.

M. L.: – *Hogyan került át az Eötvös Collegiumba az ön stílusgyakorlata?*

– Ne tűnjön szerénytelenségnek, de az én óráimra túl sokan jártak, a tudományos szemináriumokon viszont csak néhány hallgató jelent meg. Úgy éreztem, ezt rossz szemmel nézik az egyetemen – ráadásul anyagi nehézségek is adódtak –, Géher István pedig javasolta, hogy folytassam a *Collegiumban* a műhelymunkát. Így került át, és néhány évvel később a magam akaratából hagytam abba a tanítást.

M. L.: – *A költészet népszerűsítésében is szerepet vállal, például a Lyukasóra több mint két évtizeden át a Magyar Televízió meghatározó kulturális műsora volt, a képernyőről ugyan lekerült már, de a Lyukasóra klubban továbbra is összeül az irodalombarátokból álló társaság. Kinek az ötlete volt annak idején a műsor elindítása?*

– A *Lyukasórá*t Mészöly Dezső találta ki. Úgy képzelte, lehet belőle két-három adás, de akkora sikere lett, hogy legalább húsz éven keresztül folyamatosan műsoron volt.

M. L.: – *Mitől volt ennyire népszerű?*

– Talán az lehetett a titka, hogy egyszerre volt komoly és játékos. Látszólag kötetlenül csevegtünk az irodalomról, miközben igyekeztünk fontos dolgokat mondani egy-egy költőről vagy versről. Rengeteg levelet kaptunk a nézőktől, még a határon túlról is. Ma is megszólítanak teljesen ismeretlenek az utcán, mert hiányolják a *Lyukasórá*t. Miután megszüntették a műsort, az egyik szerkesztő, Kontra Mária indította el a *Lyukasóra klubot* a MOM Kulturális Központban, ahol már közönség előtt beszélgetünk.

M. L.: – *Mit gondol a líra huszonegyedik századi lehetőségeiről? Mit lehet még kihozni a nyelv plasztikus anyagából?*

– A technikai civilizáció kétségkívül sokat ártott az olvasásnak, másfelől sokat használt, mert egy pillanat alatt megtaláljuk azt az információt a világhálón, amit napokig kereshetünk a könyvekben. Egy időben úgy tűnt, hogy a vers iránt különösen megcsappant az érdeklődés, de ma úgy látom, még nem érkeztek el a költészet végnapjai. Ez persze nemcsak a közönségen múlik, hanem a költőkön is. Meggyőződésem szerint a költészetben mindent szabad, de nem lehet teljesen figyelmen kívül hagyni a befogadók igényeit sem.

M. L.: – *Azt kérte, hogy az interjú szövegét jóváhagyásra őrségi házába küldjük, mert júliusban és augusztusban nem tartózkodik Budapesten. Minden nyarát Ispánkon tölti?*

– Igen, amióta megvan az a ház. Ha kilépek az ajtón és körülnézek, a közelben egyetlen házat sem látok. Ott olyan csend és nyugalom vesz körül, amilyenben Budapesten sosem lehetett részem.

M. L.: – *Szán majd időt az Őrségben gyermekkora óta tartó, a kaland érzetével is csábító szenvedélyére, a gombászásra?*

– Persze, arra mindig. Annál is inkább, mert a fiam, aki ugyan nem szakértője a gombáknak, de nagyon szeret főzni, mindig noszogat, hogy hozzak gombát. Azért is kalandos a gombászás, mert rengeteg fajta van, és az újdonság varázsával hat, amikor a természetben találkozom ezzel a sokszínűséggel. Arról nem is beszélve, hogy a gomba akkor is jó lehet, ha a sarki fűszeresnél vásároljuk, de más az íze, ha magam szedem, és egy-egy ételbe tizenötféle gomba is kerül.

M. L.: – *A nyárra tehát pihenést tervez. És utána? Gondolkodik valami munkán a közeljövőben?*
– Nem. Nincsenek már terveim. Ha valami ötletem támad, azt megírom. A vers pedig egészen más, azt nem lehet tervezni és bármikor írni. Az a jó érzés van bennem, hogy lehetőségemhez mérten megvalósítottam mindent, amit magammal hoztam.

A beszélgetés után Lator a kertkapuig kísér, közben fiát is üdvözljük, aki éppen a szomszéd társasház erkélyén piheni ki a tanév fáradalmait. Szellemileg feltöltődve a közeli buszmegállóban várakozunk, amikor váratlanul feltűnik a költő alakja – talán késői ebédjét indul elfogyasztani –, int nekünk, majd a megállóhoz érve megjegyzi, ilyenkor ritkán járnak. Elfordul a sarkon, rövidesen a busz is megérkezik, így mi is útnak indulunk, miközben felidézünk az interjú legérdekesebb pillanatait, a tartalmas életút legfontosabb állomásait.